

Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюро

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ПРЕЗИДЕНТ САЙЛОВИ

24 октябрь 2021 йил

ДИИХБ Сайловни кузатиш бўйича миссияси

Яқуний ҳисобот

Варшава
2022 йил 22 апрель

МУНДАРИЖА

I.	ЯКУНИЙ ҲИСОБОТНИНГ ҚИСҚАЧА МАЗМУНИ	1
II.	МУҚАДДИМА ВА ТАШАККУРНОМАЛАР	4
III.	МАСАЛА ТАРИХИ ВА СИЁСИЙ ВАЗИЯТ	5
IV.	САЙЛОВ ТИЗИМИ ВА ҚОНУНЧИЛИГИ	6
V.	САЙЛОВ МАЪМУРЧИЛИГИ	8
VI.	САЙЛОВЧИЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ	11
VII.	НОМЗОД ВА ПАРТИЯЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ	13
VIII.	САЙЛОВ КАМПАНИЯСИ	15
IX.	КАМПАНИЯНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ	19
X.	МЕДИА	20
	A. МЕДИА МУҲИТ	20
	B. МЕДИА ҚОНУНЧИЛИГИ	22
	C. МЕДИА МОНИТОРИНГ НАТИЖАЛАРИ	25
XI.	МИЛЛИЙ ОЗЧИЛИКЛАР ИШТИРОКИ	26
XII.	ШИКОЯТЛАР ВА АППЕЛЯЦИЯ	27
XIII.	САЙЛОВНИ КУЗАТИШ	28
XIV.	САЙЛОВ КУНИ	29
	A. ОЧИЛИШ МАРОСИМИ ВА ОВОЗ БЕРИШ	30
	B. ОВОЗЛАРНИ САНАШ	31
XV.	ТАВСИЯЛАР	32
	A. УСТИВОР ТАВСИЯЛАР	32
	B. БОШҚА ТАВСИЯЛАР	33
	ИЛОВА I: САЙЛОВНИНГ ЯКУНИЙ НАТИЖАЛАРИ	36
	ИЛОВА II: САЙЛОВЛАРНИ КУЗАТИШ ХАЛҚАРО МИССИЯСИ ТАРКИБИДАГИ КУЗАТУВЧИЛАР РЎЙХАТИ	37
	ДИИХБ ҲАҚИДА	50

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ПРЕЗИДЕНТ САЙЛОВИ
24 октябрь 2021 йил

ДИИХБ Сайловни кузатиш бўйича миссиясининг
якуний ҳисоботи¹

I. ЯКУНИЙ ҲИСОБОТНИНГ ҚИСҚАЧА МАЗМУНИ

Ўзбекистон Республикасининг Марказий сайлов комиссиясининг (МСК) таклифига биноан ЕХХТ Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюроси (ДИИХБ) 2021 йил 24 октябрда бўлиб ўтган президент сайловларини кузатиш мақсадида Сайловни кузатувчилар миссиясини (СКМ) ташкил этди. ДИИХБ СКМ сайловлар ЕХХТ мажбуриятлари ва демократик сайловлар борасидаги бошқа халқаро мажбуриятлар ва стандартларга, миллий қонунчиликка мувофиқ ўтганлигини баҳолади. Сайлов кунини кузатиш мақсадида ДИИХБ СКМ ҳамда Европа парламенти ва ЕХХТ Парламент Ассамблеясининг кузатувчилари делегациясидан иборат Сайлов кузатувчиларнинг халқаро миссияси (СКХМ) шакллантирилди.

2021 йил 25 октябрь куни СКХМ эълон қилган Дастлабки натижалар ва хулосалар Баёнида сайловлар “мамлакатда яқинда амалга оширилган ислохотлар сабабли кўп қутилган турли ижобий ўзгаришлар содир бўлганлигига қарамай, бу ислохотлар чин маънодаги плюралистик муҳит ярата олмаганини намойиш қилди. Хусусан, тамал ҳуқуқ ва эркинликларига бўлган баъзи эски чекловлар ҳамон ЕХХТ мажбуриятларига зид эканлигича қолмоқда. Кунини кеча ўтказилган сайловда бир нечта номзодлар рақобатлашди, аммо бу номзодлар на ўзаро, на сайловчилар билан бирор мазмунли баҳс-мунозара қурмади. Қолаверса, номзодлар амалдаги президентга эътироз билдиришдан ёки уни танқид қилишдан тийилган. Сўнгги пайтларда медиа маконда, хусусан интернетда анча ижобий ўзгаришлар кузатилганига қарамай, фуқаролар ўз фикрларини эркин ва тўлиқ ифода этишлари назорат остида қолмоқда. Сайловга жуда пухта ва сифатли тайёргарлик кўрилган. Сайлов кунини осойишталик билан ўтгани диққатга сазовор, бироқ сайлов кунини жиддий процессуал қоидабузарликлар кузатилган; овоз бериш, овозларни санаш ва якуний жараёнларда сайловнинг муҳим жиҳатларига эътибор берилмаган” деб хулоса қилинган эди.

Мамлакат Конституциясида инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатланган, лекин амалда улар қонуности ҳужжатлари билан чекланган ва тўлиқ таъминланмаяпти. Охириги йилларда, жумладан 2021 йилда ҳам, сайловга оид қонунчилик жиддий ислох қилинди. Қабул қилинган тузатишлар ЕХХТ ДИИХБнинг бир қатор аввалги тавсияларининг ижобий таъминланишига олиб келди. Сўнгги пайтларда бўлган қатор ўзгаришларга қарамай, мамлакат қонунчилик базасида ҳамон бир қатор камчиликлар мавжуд бўлиб, ушбу қонунчилик ҳамон демократик сайловлар борасидаги халқаро стандартларга ва ЕХХТ мажбуриятларига, хусусан сайлов ҳуқуқи ҳамда уюшиш, йиғилиш ва фикр билдириш эркинликларини тўлиқ таъминлаш борасидаги мажбуриятларига тўлиқ мос келмайди. ЕХХТ мажбуриятларига кўра талаб этиладиган маслаҳатлашиш ёндашувига сайлов қонунчилигини ислох этишда тўлиқ амал этилмаган.

COVID-19 пандемияси билан боғлиқ муаммоларга қарамай, Марказий сайлов комиссияси (МСК) ўз фаолиятини қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда профессионал тарзда ва пухта амалга оширди. Жамоатчилик учун очик йиғилишлар ўтказиб, қарорларини ўз вақтида эълон қилиб турган

¹ Ушбу ҳисоботнинг фақат инглиз тилидаги версияси расмий ҳужжатдир. Норасмий таржима ўзбек ва рус тилларида мавжуд.

МСК сайлов жараёнининг ошқора тарзда ўтишига ўз ҳиссасини қўшди. Шу билан бирга, МСК жамоатчилик манфаатида бўлган, сайловга доир бир қатор муҳим маълумотларни, жумладан мустақил назоратга аз қотиши мумкин бўлган, рўйхатга олинган сайловчилар ва сайлов натижалари ҳақидаги алоҳида, жамланмаган маълумотларини тақдим этмади. МСК сайлов кунига қадар мамлакат бўйлаб сайловчиларни сайловлар тўғрисида хабардор қилиш бўйича кенг қўламли кампанияни бир неча тилда ташкил этди. Имконияти чекланган кишиларга сайловларда қулайлик яратиш учун бир қатор тартиб-қоидалар қабул қилинди. Анъанавий институт ҳисобланган “Маҳалла” қўмиталарининг сайлов жараёнини ташкил этишдаги марказий ўрни қуйи даражадаги сайлов комиссияларининг мустақил равишда фаолият юритишига салбий таъсир кўрсатди.

Мазкур сайловда 20.1 миллионга яқин сайловчи рўйхатга олинган. Ақлий ва психоижтимоий имконияти чекланган шахсларнинг овоз бериш ҳуқуқи бўйича чекловлар сақланиб қолинмоқда, бу эса халқаро стандартларга зиддир. 2019 йилда жорий этилган Сайловчиларнинг ягона электрон рўйхати (СЯЭР) ушбу сайлов учун янгиланиб, янада такомиллаштирилди. Сайловчилар рўйхати кенг жамоатчиликка тақдим қилинган. Халқаро амалиётга зид равишда, сайлов кунини сайлов участкаларида сайловчилар рўйхатига тегишли суд қарори ёки маъмурий тартибсиз сайловчиларни қўшиб қўйиш жуда кўп учради. Ушбу кенг кузатилган амалиёт бир неча бор овоз берилишига олиб келди ва сайловчилар рўйхатининг яхлитлигига раҳна солди.

Сайловларда партиялар томонидан кўрсатилган беш номзод, шу жумладан амалдаги президент ҳам иштирок этди; номзодларнинг бири аёл киши эди. Номзодларни рўйхатга олиш ҳаддан ташқари каттиқ талабларни, жумладан истиқомат давомийлиги, давлат тилини билиш ҳамда номзодлиги фақатгина сиёсий партия томонидан тақдим этилиши каби ножиоз талабларни бажаришни тақозо этди, бу эса халқаро стандартларга зиддир. Бу ўз навбатида, партияларни рўйхатга олиш талаблари ҳам бажариш учун ўта оғир эканлигини ва ўзбошимча талқинга сабаб бўлиши мумкинлигини ҳисобга олса, сайланиш учун ўз номзодини суриш ҳуқуқини ноўрин тарзда чеклади ва сайлов муҳити плюрализм асосида ўтишига тўсқинлик қилди. 2021 йилда иккита партиянинг рўйхатдан ўтиши хужжатлари талабга мос бўлмагани учун рад қилинган.

Тенг ҳуқуқлилик Конституцияда кафолатланганлиги ҳамда яқинда парламентдаги хотин-қизлар сонининг сезиларли даражада ошганлигига қарамай, ижтимоий ва сиёсий соҳада хотин-қизларнинг иштироки ҳамон етарли даражада юқори эмас. Хотин-қизлар қуйи даражадаги сайлов комиссиясининг аъзоларининг деярли ярмини ташкил этган бўлса-да, раҳбарлик даражасида уларнинг сони унчалик кўп бўлмади. Номзодларнинг бир қатор чиқишларида гендер масалалари тилга олинган, бироқ бу масалалар сайловолди баҳс-мунозараларида у қадар кўзга ташланмади. Сайловолди ташвиқот тадбирларида асосан эркаклар сўзга чиқди.

Сайловолди кампанияси барча ҳудудларда, шу жумладан Интернетда деярли сезилмайдиган даражада ўтди. Сайлов кампаниясида жиддий рақобат муҳити кузатилмади, чунки номзодлар ўзаро ҳамда бевосита фуқаролар билан жўяли баҳс-мунозарага киришмади. Бу ўз навбатида сайловчилар сиёсий танловининг чекланишига олиб келди. Ҳеч қайси номзод Президентга қарши гапирмади ёки унинг сиёсатини танқид қилмади. Сайловолди тадбирларнинг ўтказиш аввалги тизими, ДИИХБнинг аввалги тавсияларига мувофиқ тарзда, маҳаллий ҳокимиятни тадбирдан уч кун аввал огоҳлантириб қўйиш тартибига алмаштирилган. ЕХХТ мажбуриятларига зид равишда, амалдаги президентнинг президентлиги ва номзодлиги ўртасидаги чегара баъзида мавҳум бўлган, натижада амалдаги президентнинг ҳозирда эгаллаб турган лавозими унинг номзод сифатидаги сайловолди кампанияларида анча қўл келди. Сайловолди кампаниясида асосан ижтимоий-иқтисодий масалалар кўтарилди, аммо кампания мобайнида бирорта масалалага устивор тарзда эътибор қаратилмади.

Сайловолди кампаниялари давлат бюджетидан молиялаштирилади. Уларни бошқа турдаги манбалар ҳисобидан молиялаштириш тақиқланган, бу эса фуқароларнинг ўз сиёсий қўллаб-қувватловини эркин намоён этиш ҳуқуқини чеклайди ҳамда халқаро амалиётга зиддир. ДИИХБнинг аввалги тавсияларини қисман инобатга олган тарзда, сиёсий кампанияларни молиялаштириш тўғрисидаги ҳособотлар бўйича мажбуриятлар янги оралик ҳисоботни ва сайловдан кейин тақдим қилинадиган якуний ҳисоботларни ўз ичига олди. Бироқ молиявий камчиликларни самарали жазолаш механизмнинг йўқлиги ҳамда ҳисобдорликнинг шаффоф эмаслиги сайлов кампанияларни молиялаштириш устидан самарали назорат ўрантишга путур етказди.

Ахборот муҳити яхшиланганлиги маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини ва ижтимоий муаммоларни, хусусан Интернет орқали танқидий чиқишлар кўпайишига йўл очиб берди. Бироқ ДИИХБ СКМ ОАВ бўйича қилган мониторинги ОАВ ва ижтимоий тармоқларда юқори мансабдор шахслар ва номзодларга нисбатан танқид деярли йўқ эканлигини кўрсатиб берди. Сайлов ва номзодларга бағишланган таҳлилий материаллар ҳам деярли учрамади. Медиа соҳасини ўта чекловчи қонунчилик, журналист ва блогерларни ҳибсга олиш, кўрқитиш ва тазйиқ ўтказиш ҳолатлари ҳамда веб-сайтларни блоклаш амалиёти журналист ва блогерлар орасида ўзини ўзи цензуралашга олиб келди, бунинг натижасида жамоатчиликка тақдим этилиши мумкин бўлган сиёсий маълумотнинг тури ва ҳажми янада камайган.

Номзодларнинг сайловолди кампанияси давомида давлат телеканаллари барча номзодлар ҳақидаги маълумотларни тенг равишда эфирга беришга ҳаракат қилди, кузатилган аксар хусусий ОАВ амалдаги президент фаолияти ҳақида қолган барча номзодлар ҳақидаги хабарларни кўшиб ҳисоблаганда ҳам кўпроқ хабар бериб бордилар. Шунингдек, мониторинг қилинган барча ОАВ номзодлардан биринининг амалдаги президент сифатидаги фаолиятини жуда кенг ёритган, баъзида ушбу номзоднинг президентлиги ва номзодлиги ўртасидаги чегара хиралашиб кетган.

Ўзбекистон кўпмиллатли мамлакат бўлиб, ундаги этник озчилик аҳолининг 16,2% қисмини ташкил қилади. Бу сайловларда этник озчиликка мансуб номзод иштирок этмади. Ҳеч бир номзод ўз сайловолди кампаниясида мамлакатдаги миллатлараро ва элатлараро масалаларга урғу бермаган. Сайловолди кампанияси давомида миллий озчилик вакилларига нисбатан салбий фикр билдириш ёки камситиш ҳолатлари ҳақида маълумот келиб тушмади, бундай ҳолатлар кузатилмади.

Сайловлардаги баҳсли масалаларни ҳал қилиш механизми такомиллаштирилиб, ДИИХБнинг аввалги тавсияларига мувофиқ, баҳсли ҳолатларни ҳал қилишнинг муқобил усулларига барҳам берилди. Бироқ эндигина киритилган бу ислоҳотларни амалда синаб кўриш имкони бўлмади, чунки қуйи даражадаги сайлов комиссиялари ва судларга ҳеч қандай шикоятлар келиб тушмаган. ДИИХБ СКМ суҳбатдошларига кўра, бу жамоатчиликнинг одил суд тизимига бўлган ишончи пастлигидан далолат бўлиши мумкин.

Сайлов қонунчилиги сайлов жараёнини халқаро ташкилотлардан кузатувчилар, сиёсий партияларнинг вакиллари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи бўлмиш Маҳалла кўмиталаридан кузатувчилар кузатишини белгилаб берган. Халқаро стандартлар ва ЕХХТ мажбуриятларига зид равишда, фуқаролик жамияти сайловни кузатишига йўл қўйилмайди, бу эса сайлов жараёнларининг шаффофлигини ҳамда жамоатчилик назоратини чеклайди.

Сайлов куни осойишта ва тартибли ўтди, унда жами сайловчиларнинг 80 фоизидан кўпроғи иштирок этгани айтилган. Умуман олганда, деярли барча кузатилган сайлов участкаларида карантин қоидаларига амал қилинган. Сайлов жараёнининг бошланиши ижобий баҳоланган, лекин сайлов куни кузатувчилар ўзлари ташриф буюрган сайлов участкаларининг 11 фоиздаги сайлов жараёнларини салбий баҳолادилар. Хусусан, ушбу участкаларда кўплаб жиддий қоидабузарликлар

кузатилган. Шу жумладан, сайлов қутиларига бир киши томонидан бир нечта бюллетенлар ташлаш, шахсини тасдиқловчи ҳужжатларсиз ўз сайлов бюллетенларини топшириш ёки бошқалар номидан овоз бериш ҳолатларига йўл қўйилган. Кузатилган участкаларнинг учдан бирида овозларни санаш тартиб-қоидаларига риоя қилинмади, сайлов участкаларида эса, натижаларни қайд қилишда номувофикликлар сабабли, баъзи қийинчиликларга дуч келинди, ушбу жараёнда бегона инсонлар қатнашган. Ташриф буюрилган округ сайлов комиссияларининг деярли ярмида, уюшқоқсизлик ва белгиланган тартибга риоя қилинмаганлигини, шаффофлик бўлмаганини инобатга олган ҳолда якуний натижаларни қайд қилиш жараёни салбий баҳоланган. Минтақабай ёки маҳаллабай сайлов маълумотлари ошкор этилмаганлиги ҳам сайлов жараёнининг шаффофлигига путур етказди.

Ушбу ҳисоботда Ўзбекистонда демократик сайловлар бўйича ЕХХТ доирасидаги мажбуриятлар ҳамда бошқа халқаро мажбуриятлар ва меъёрларга тўлалигича мувофиқ бўлмиш сайловларни ўтказиш борасидаги ҳаракатларни қўллаб-қувватлаш мақсадида бир қатор тавсиялар кўриб чиқиш учун тақдим этилмоқда. Устивор тавсиялар сиёсий ва ижтимоий уюшиш, йиғилиш ва, жумладан онлайн, фикр билдириш эркинликларини янада тўлиқроқ таъминлашга, сайлов жараёнида мустақил фуқаролик ташкилотлари ва жамоат бирлашмаларига кузатувчиликни амалга ошириш имконияти берилишига, сайлов маъмурчилигининг мустақиллигини оширишга, сиёсий партия ва номзодларни давлат рўйхатидан ўтказиш тартибини ЕХХТ мажбуриятларига янада мослашга, сайловолди кампанияси мобайинда давлат ва партия ўртасидаги аниқ чегарани сақлаш тамойилига содиқ қолишга, сайлов куни сайловчилар рўйхатини бузмасликка тегишли қонун ва қарорлар қайта кўриб чиқилиши ва ўзгартирилишига доир. ДИИХБ сайлов жараёнини янада яхшилашда ва ушбу ҳамда аввалги ҳисоботларда берилган тавсияларга амал қилишда Ўзбекистон Республикасининг ҳокимият органларига ёрдам беришга тайёр.

II. МУҚАДДИМА ВА ТАШАККУРНОМАЛАР

Марказий сайлов комиссиясининг (МСК) расмий таклифи ҳамда мамлакатга 2021 йилнинг 24-28 май кунлари ташриф буюрган Эҳтиёжларни баҳолаш миссиясининг (ЭБМ) тавсиялари асосида ЕХХТ Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюроси (ЕХХТ/ДИИХБ) 15 сентябрь куни Сайловни кузатувчилар миссиясини (СКМ) ташкил этди. Оуэн Мёрфи бошчилик қилган СКМ таркибида мамлакат пойтахтида фаолият олиб борган 17 нафар мутахассис ва 24 сентябрдан бутун мамлакат бўйлаб фаолият юритган 28 нафар узоқ муддатли кузатувчи бўлган. ДИИХБ СКМ мамлакатда 3 ноябргача бўлган.

ДИИХБ СКМ сайловлар ЕХХТ қоидалари ва бошқа демократик сайловлар борасидаги халқаро мажбуриятлар ва стандартлар, миллий қонунчиликка мувофиқ ўтганлигини баҳолади. Ушбу якуний ҳисобот 2021 йил 25 октябрь куни эълон қилинган Дастлабки натижалар ва хулосалар Баёнига асослангандир.²

Сайлов кунини кузатиш мақсадида ДИИХБ СКМ, Европа парламенти ҳамда ЕХХТ Парламент Ассамблеясининг кузатувчилари делегациясидан иборат Сайлов кузатувчиларнинг халқаро миссияси (СКХМ) шакллантирилди. Райнолд Лопатка (Reinhold Lopatka) ЕХХТнинг амалдаги раиси томонидан махсус координатор ва ЕХХТнинг қисқа муддатли кузатувчилар миссияси раҳбари этиб тайинланди. Даниэла де Риддер (Daniela De Ridder) ЕХХТ ПА делегациясига, Хейди Хаутала (Heidi Hautala) эса Европа парламенти (АП) делегациясига раҳбарлик қилди. СКХМ доирасида сайлов куни 44 давлатдан 365 кузатувчи иштирок этди, шулардан 42 фоизи аёллардир.

² Ўзбекистондаги сайловларга доир ДИИХБнинг аввалги ҳисоботларини [кўринг](#).

ДИИХБ СКМ мамлакат ҳокимиятига сайловни кузатиш учун юборган таклифи, Ташқи ишлар вазирлиги ва МСКга кўрсатган ёрдам ва ҳамкорлиги учун ўз миннатдорчилигини билдиради. Шунингдек СКМ кўрсатган ҳамкорликлари ва билдирган фикри учун бошқа марказий ва маҳаллий давлат муассасалари, сиёсий партиялар, ОАВ ва фуқаролик жамияти ташкилотлари ҳамда халқаро ҳамжамият вакилларига ўз миннатдорчиликларини изҳор этади.

III. МАСАЛА ТАРИХИ ВА СИЁСИЙ ВАЗИЯТ

2021 йилнинг 23 июль кунда МСК навбатдаги президент сайловларини 2021 йил 24 октябрда ўтказиш ҳақида қарор қабул қилди.³ Бу сайловлар амалдаги президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан амалга ошираётган 2017-2021 йиллар учун мўлжалланган ривожланиш дастури, жамоатчилик орасида “Янги Ўзбекистон” номи билан танилган стратегияга мувофиқ ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий соҳаларда олиб борилаётган ислохотлар контекстида бўлиб ўтди.⁴ Сайловлар шунингдек давом этаётган COVID-19 пандемияси ҳамда яқинда қўшни Афғонистонда юз берган беқарорлик даврида бўлиб ўтди.⁵

Конституцияда президентга кенг ваколатлар берилган. Давлат раҳбари ижро этиш юзасидан республиканинг бутун ҳудудида мажбурий кучга эга бўлган фармонлар, қарорлар ва фармойишлар чиқариши орқали парламент билан бир қаторда қонунчилик ташаббусига эга. Бундан ташқари, президент мамлакат Бош прокурори, Давлат хавфсизлик хизмати раиси, бошқа юқори лавозимдаги мансабдор шахслар ва судьяларни тайинлашда муҳим роль ўйнайди. Олий Мажлис (икки камерали парламентнинг қуйи, Қонунчилик палатаси) қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади, президентнинг тақдимига биноан Бош вазир номзодини кўриб чиқади ва тасдиқлайди, ҳамда 2019 йилдаги конституциявий ўзгартиришларга кўра, Вазирлар Маҳкамасининг аъзоларини маъқуллайди.

2019 йилнинг январда Адлия вазирлиги томонидан Ўзбекистон экологик партияси рўйхатдан ўтказилгандан кейин мамлакат сиёсий муҳитида бошқа ўзгаришлар деярли кузатилмади. 2019 йилдаги парламент сайловларида Ўзбекистон Либерал Демократик Партияси (ЎзЛиДеП) 53 ўрин, “Миллий Тикланиш” Демократик Партияси (МТДП) 36 ўрин, “Адолат” Социал Демократик Партияси (АСДП) 24 ўрин, Халқ Демократик Партияси (ХДП) 22 ўрин ҳамда Ўзбекистон Экологик Ҳаракати 15 ўрин олган эди.

Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон 2020 йилнинг октябрида БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг таркибига киритилганлиги муносабати билан кенгаш сессиясида сўзлаган нутқида келгусида мамлакатда амалга ошириладиган устувор йўналишлар қаторида фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантириш, Ўзбекистонда сўз эркинлигини ҳар томонлама кўллаб-қувватлашни қатъий мақсад қилинганлиги айтилган.⁶ Бу нутқ сайлов иштирокчилари

³ Парламент 2021 йилнинг февралда Конституцияга киритган ўзгартиришлар орқали сайловни декабрь ойдан октябрь ойида ўтказилишини белгилаган. Конституцияга ўзгартиришлар Қонунчилик палатаси аъзоларининг учдан иккисининг овоз бериши ёки умумхалқ референдуми орқали киритилади.

⁴ Шавкат Мирзиёев 2016 йилда бўлиб ўтган сайловларда 88.6 фоиз овоз билан президент этиб сайланган эди.

⁵ Шавкат Мирзиёевнинг 2021 йилнинг сентябрида бўлиб ўтган БМТ Бош Ассамблеясининг 76-сессиясидаги нутқида Афғонистон Марказий Осиёнинг узвий қисми эканини, Ўзбекистон ўзбек-афғон чегарасини очиб, ушбу мамлакатга бирламчи зарур бўлган озиқ-овқат, нефть маҳсулотлари ва электр энергияси етказиб беришни қайта тиклаганини айтган.

⁶ Президент Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашидаги [нутқи](#), 2021 йил, 22 февраль.

томонидан сиёсий соҳада янада плюралистик ва рақобатга асосланган тизимга ўтилиши йўлидаги кейинги босқич дея баҳоланди.

Шунга қарамай, ҳозирча, партияларнинг бирортаси ҳам амалдаги президент сиёсатида муҳолиф сифатида ўзини тақдим қилмаган ҳамда ҳеч қайси партия унинг президентлик дастуридан жиддий фарқ қилувчи дастурни таклиф қилмаган. 2021 йили Адлия вазирлиги “Ҳақиқат ва Тараққиёт” социал-демократик партияси ҳамда “Халқ манфаатлари” демократик партиясини давлат рўйхатидан ўтказиш талабларини бажармагани учун рўйхатдан ўтказмаган. Ушбу сайловлар олдидан бирорта бошқа янги сиёсий партия ҳам рўйхатдан ўтмади. Чин рақобат муҳитининг мавжуд эмаслиги ҳамда партияни рўйхатдан ўтказиш учун талабларнинг ўта юқорилиги ЕХХТнинг 1990 йилги Копенгаген хужжати 3- ва 7.6-бандларига зид равишда сиёсий муҳитнинг плюралистик жиҳатида путур етказди.⁷

IV. САЙЛОВ ТИЗИМИ ВА ҚОНУНЧИЛИГИ

Президент беш йиллик муддатга умуммиллий сайловда тўғридан тўғри овоз бериш орқали сайланади. Президентликка сайловида иккитадан кўпроқ номзод иштирок этган тақдирда, овоз беришда иштирок этган сайловчиларнинг бошқа номзодга нисбатан кўпчилик овозини олган номзод сайланган деб ҳисобланади. Агар улардан ҳеч бири овоз беришда иштирок этган сайловчилардан ярмидан кўпининг овозини олмаган бўлса, такрорий овоз бериш ўтказилади, унда энг кўп овоз тўплаган икки номзод иштирок этади. Такрорий овоз бериш куни президент сайлови ўтказилган кундан эътиборан бир ой ичида, лекин сайлов ўтказилган кундан камида ўн беш кун кейин ўтказиладиган қилиб тайинланади. Рўйхатга олинган барча сайловчиларнинг 33 фоизи сайловда иштирок этиши талаби фақат сайловларнинг биринчи турига тегишли. Конституцияда президентликка номзодини қўйиш ваколати муддати кетма-кет икки муддат билан чекланади.

Сайлов қонунчилиги 1992 йил қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 2019 йили қабул қилинган Сайлов кодекси, 1996 йили қабул қилинган “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги қонун (СПК), 2004 йилги “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги қонун (СПМК), 1995 йилги Жиноят кодекси ва 1995 йилги “Маъмурий жавобгарлик тўғрисида”ги Кодекс каби ҳужжатларни ўз ичига олади. Мазкур қонунчилик муайян ислохотларни ўз бошидан кечирди: 2021 йилда сайловга оид барча қонунларга, жумладан, Конституция ва Сайлов кодексига ўзгартиришлар киритилди.⁸ Ўзбекистон демократик сайловларни ўтказишга доир асосий халқаро ҳужжатларга имзо чеккан.⁹

⁷ [1990 йилги Копенгаген хужжатининг](#) 3-бандида, ЕХХТга аъзо мамлакатлар “...сиёсий ташкилотлар борасида плюрализмнинг муҳимлигини тан оладилар”, 7.6-бандида эса “...алоҳида шахслар ёки кишилар гуруҳининг тўлиқ эркинлик шароитида ўз партияларини ёки бошқа сиёсий ташкилотларни тузиш ҳуқуқи хурмат қилиниши...” таъкидлаб ўтилади. Шунингдек, БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитасининг [1966 йилги Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактга \(ФСХХП\) 1996 йилги 25-умумий Изоҳларнинг](#) (бундан кейин “ФСХХП 25-умумий Изоҳи” деб аталади) 4- ва 27-бандларига қаранг.

⁸ Сайлов қонунчилигидан ташқари ўзгартиришлар жумладан коррупцияга қарши курашиш, қонун ижодкорлиги, суд тизими, давлат хизматлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш соҳаларида ҳам содир бўлган.

⁹ Жумладан, Хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг барча шаклларида барҳам бериш тўғрисидаги конвенцияга (CEDAW), Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактга (ICCPR), Барча турдаги иркий дискриминацияларга барҳам бериш конвенциясига, Коррупцияга қарши БМТ конвенциясига, [Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга](#) (CPRD) ва МДХнинг демократик сайловлар, сайловга доир ҳуқуқлар ва эркинликлар стандартлари тўғрисидаги [конвенцияга](#).

Баъзи ижобий ўзгаришларга қарамай, сайлов қонунчилигида бир қатор камчиликлар сақланиб қолмоқда, ушбу қонунчилик демократик сайловлар билан боғлиқ халқаро стандартлар ва ЕХХТ мажбуриятларига тўлиқ мос келмайди. Қонунчиликка киритилган сўнги тузатишлар сайлов кампанияси тадбирларини ташкил қилиш тартибини енгиллаштириш, баъзи давлат хизматчиларининг сайлов кампанияларида иштирокини тақиқлаш, сайлов кампанияларини молиялаштириш тўғрисидаги оралиқ ҳисоботларни жорий қилиш, баҳсли ҳолатларни ҳал қилишдаги муқобил йўлларга барҳам бериш каби ДИИХБнинг аввалги тавсияларини инобатга олган.¹⁰ ДИИХБнинг баъзи тавсиялари эса кўпдан бери эътиборсиз қолдирилмоқда. Булар жумласига муайян сайлов ҳуқуқларни чекламаслик, мустақил номзодларни сайловда иштирок этишини тақиқламаслик ва сайлов кампанияларни молиялаштиришда муқобил манбаларни жалб этишга руҳсат бериш каби таклифларни кўрсатиш мумкин. Бундан ташқари, қонунчиликда айрим ноаниқликлар ва камчиликлар ҳам сақланиб қолмоқда.¹¹

Сайлов қонунчилигини ислоҳ қилишга қаратилаётган ҳаракатлар ДИИХБнинг ушбу ва аввалги ҳисоботларида аниқланган камчиликларни ўзаро маслаҳатлашув орқали бартараф этишда давом этиши лозим.

ДИИХБ СКМ суҳбатдошларининг бир нечтаси таъкидлаганидек, сайлов қонунчилигини ислоҳ қилиш жараёнида ЕХХТ мажбуриятларида кўзда тутилган ўзаро маслаҳатлашув тамойилига доимо ҳам тўлиқ амал қилинмаган.¹² Суҳбатдошларга кўра, қонун ижодкорлиги жараёнида жамоатчиликнинг иштирокини таъминлашга қаратилган бир неча янги қулайликларга қарамай, бу янги инструментлардан фойдаланиш назорат остида бўлиб, улардан фақатгина ҳокимият томонидан аввалдан қўллаб-қувватланган ташаббуслар доирасида фойдаланиш мумкиндир, бу эса жамоатчиликнинг таъсир кучини камайтиради.¹³ ДИИХБ СКМ баъзи суҳбатдошларининг таъкидлашича, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун қабул қилинишидан олдин жамоатчилик муҳокамасига қўйилмаган, бу эса ўз навбатида ногиронлиги бўлган шахсларнинг сиёсий ҳуқуқлари борасидаги стандартлар халқаро стандартлар даражасига етмай қолишга сабабчи бўлган.

¹⁰ Бошқа ўзгартиришлар қуйи бўғин сайлов комиссиялари таркибини ўзгартириш ва кенгайтириш, хорижда овоз бериш, натижаларни эълон қилиш ва сайлов жараёнининг бошқа техник жиҳатларига тегишли.

¹¹ Қонунда, хусусан, номзодни қўллаб-қувватловчи имзоларга доир ҳудудий талаблар, номзодлар номзодликдан воз кечиши, сайлов билан боғлиқ қоидабузарликлар учун жиноий ва маъмурий жазолар борасидаги қоидалар мавҳум ёки батафсил ёритилмаган.

¹² 1990 йилги Копенгаген ҳужжатининг 5.8-бандида «қонунчилик жамоатчилик билан ўзаро маслаҳатлашувдан сўнг қабул қилиниши лозимлиги» айtilган.

¹³ «Менинг фикрим» веб-портали орқали камида 5 фуқаро томонидан қўллаб-қувватланган мурожаат матни киритилади. Мурожаат модератор – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Қонунчилик муаммолари ва парламент тадқиқотлари институти томонидан экспертизага қабул қилинади. Мурожаатга модератор ижобий хулоса (ДИИХБ СКМ суҳбатдошларининг айтишича, бу 60 кунгача вақт олиши мумкин) бергандан сўнг мурожаат умумий овоз бериш учун «Mening fikrim» веб-порталида эълон қилинади. Умумий овоз бериш мурожаат эълон қилингандан сўнг 90 кун давомида амалга оширилади. Олий Мажлиснинг палаталарига юборилган мурожаат фуқароларнинг камида 10 000 та овозини, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашларига юборилган мурожаат камида 5 000 та овозни, халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашларига юборилган мурожаат 1 000 та овозни тўплаши зарур. ДИИХБ СКМ баъзи суҳбатдошларининг таъкидлашича, фақатгина аҳамиятсиз ёки сиёсий тусда бўлмаган мурожаатларгина бу чиғирикдан ўтади.

Конституция билан кафолатланган инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари, сўз эркинлиги ва йиғилишлар эркинлиги ҳамон турли қонуности ҳужжатлари билан чеклаб келинмоқда.¹⁴ Сайловолди кампаниясининг тадбирлари аввалдан ҳокимиятни “маълум” қилган ҳолда ўтказилиши мумкин, лекин сайловолди кампанияга оид бўлмаган қолган барча оммавий тадбирларни ўтказиш учун аввал рухсат олиш талаб этилади.¹⁵ Қонунчиликда кўзда тутилмаган тартибда норасмий ташкилотлар ва уюшмалар тузиш, тинч йиғилишлар ўтказиш учун жиноий ва маъмурий жазо кўзда тутилган.¹⁶

Ҳақиқий плюралистик муҳитни таъминлаш мақсадида, сиёсий ва ижтимоий уюшиш, йиғилиш ва фикр билдириш эркинликлари борасидаги қонунчилик қайта кўриб чиқилиши лозим. Қонун чиқарувчилар бу борадаги барча чекловлар истисно тарзида, фақатгина зарур бўлганда, демократик тамойилларга амал қилган ҳолда қўлланилишини таъминлаши лозим. Ушбу ислохотлар, халқаро стандартларга мувофиқ, инклюзив, ошқора ва жамоатчилик билан маслаҳатлашув асосида ҳамда кейинги сайловлардан анча аввал ўтказилиши лозим.

V. САЙЛОВ МАЪМУРЧИЛИГИ

Сайловлар Марказий Сайлов Комиссияси (МСК), 14 та округ сайлов комиссиялари (ОСК) ва 10 761 та участка сайлов комиссиялари (УСК) томонидан ташкиллатирилди.¹⁷ Мустақил конституцион орган мавқеъига эга МСК доимий орган бўлиб, унинг аъзолари Олий Мажлисининг палаталари томонидан, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашларининг тавсиясига кўра, камида ўн беш нафар аъзодан иборат таркибда

¹⁴ 2020 йилги БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг [“Ўзбекистоннинг бешинчи даврий ҳисоботи бўйича якуний изохлари”](#) га, хусусан, ушбу ҳужжатнинг 20, 44, 46, 48 ва 50-бандларидаги асосий эркинликларни ҳуқуқий чеклашни баҳолаганига қаранг. ФСХХП нинг 25-моддасида келтирилишича, «... 25-модда билан ҳимояланган ҳуқуқларнинг тўлиқ амалга оширилиши Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактнинг 19, 21 ва 22 - моддалари билан кафолатланган ҳуқуқларнинг тўлиқ амалга оширилиши ва ҳурмат қилинишини талаб қилади». Шу жумладан у яқка тартибда ёки сиёсий партиялар ва бошқа ташкилотлар орқали сиёсий фаолият билан шуғулланиш эркинлиги, жамоат масалаларини муҳокама қилиш, тинч намойишлар ва йиғилишлар ўтказиш, танқид қилиш ва қаршилик кўрсатиш, сиёсий материалларни нашр этиш эркинлиги, сиёсий ғояларни тарғиб ва ташвиқ қилиш эркинлигини ҳам кўзда тутди. Шунингдек, “Номзодлар ва партияларни рўйхатга олиш” ва “Медиа” бўлимига ҳам қаранг.

¹⁵ БМТ ИХҚ [ФСХХП 21-моддасига берган 37-умумий изохнинг 73-бандида](#) “Миллий қонунчиликда рухсат бериш тизими давом этар экан, улар амалда олдиндан огоҳлантиришга рухсатни ўз-ўзидан бериш сифатида қўлланиши лозим, агарда бунинг аксига асосли сабаблар бўлмаса” деб таъкидланади. Оммавий тадбирларни ташкил этиш Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 29 июлдаги 205-сонли «Оммавий тадбирларни ташкил этиш ва ўтказиш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори билан тартибга солинади. Амалдаги қарор Конституциянинг 33-моддасига зиддир, у ерда барча тақиқлар қонунда белгиланган тартибда эканлиги белгиланган. Бу соҳани тартибга солувчи қонун эса мавжуд эмас. 2019 йилда ДИИХБ бу соҳани тартибга солишга қаратилган қонун лойҳасини [танқид қилган эди](#).

¹⁶ Вазирлар Маҳкамасининг 205-сонли қарори оммавий тадбирларни ўтказишдан аввал ҳокимиятдан рухсат олишни талаб этади. Бу тартибни бузганлик учун маъмурий жазо, қайта бузганлик учун уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш кўзда тутилган (Жиноят Кодексининг 217-моддаси). ДИИХБ ва Венеция комиссиясининг 2020 йилдаги [“Тинч уюшиш эркинлиги бўйича Йўриқнома”](#)нинг 36-бандида “Намойиш ва бошқа оммавий тадбирлар ҳақида аввалдан билдириш ёки тадбир учун белгиланган маршрут, вақт ва макон доирасидан чиқиб кетиш каби қоидабузарликлар камок муддати ёки оғир жарималар билан жазоланмаслиги керак” деб айтилган.

¹⁷ Тошкент шаҳар, Қорақалпоғистон Республикаси ва ҳар бир вилоят миқёсида биттадан ОСК ташкил этилган.

чекланмаган муддатга сайланади.¹⁸ МСК сайлов комиссиялари тизимига бошчилик қилади, сайлов қонунчилигининг ижроси устидан назоратни амалга оширади, унинг бир хил тарзда қўлланилишини таъминлайди; чет давлатларнинг, халқаро ташкилотларнинг сайловдаги кузатувчиларига мандатлар беради; президентликка номзодларни ва депутатликка номзодларни, уларнинг ишончли вакилларини рўйхатга олади; сайловнинг якунларини чиқаради; сайловчиларнинг ҳамда сайлов жараёни бошқа иштирокчиларининг мурожаатларини кўриб чиқади ҳамда улар юзасидан қарорлар қабул қилади. МСК кенг тартибга солувчи бошқа, сайловолди кампанияни молиялаштиришни ва ёритишни назорат қилиш каби ваколатларга ҳам эга.¹⁹

МСК 21 аъзодан тақриб топган, шулардан 7 нафари аёллардир. МСК раиси комиссия аъзолари орасидан Ўзбекистон президентининг тақдими билан сайланади. МСК COVID-19 пандемияси билан боғлиқ муаммоларга қарамай ўз вазифасини пухта, профессионал тарзда ва белгиланган муддатларда бажарди. Сайлов куни ҳам ўз муддатида ташкиллаштирилди ва ўтказилди.

МСК ўз йиғилишларини ошкора тарзда ўзтказди, ўз қарорларини вақтида эълон қилиб турди ва ОСКлар билан мунтазам видеоконференциялар ташкиллаштирди, бу ўз навбатида сайлов жараёнининг шаффофлигига ўз ҳиссасини қўшди. Шу билан бирга, МСК бир қатор, ОСК ва УСКларнинг таркиби, сайловчиларнинг якуний рўйхати, жумладан сайлов куни ушбу рўйхатга қўшилган сайловчилар сони, ёши ва жинси ҳақида, округбай ва участкабай маълумотлар каби сайловни мустақил кузатувида қўмаклашувчи муҳим маълумотларни эълон қилмади.²⁰

МСК 14 августгача округ сайлов комиссияларини (ОСК) ташкил этди. ОСК маҳаллий Кенгашлар тавсиясига кўра сайланган ўртача 15-21 аъзодан иборат бўлиб, ўз навбатида, асосан, маҳалла қўмиталарининг таклифлари асосида УСК аъзоларини тайинлади. ОСКнинг 266 аъзосидан 39 фоизи (ёки 104 нафари) хотин-қизларни ташкил қилди, бироқ уларнинг ҳеч бири ОСК раислигига тайинланмаган.²¹ МСК маълумотида кўра, ОСК аъзоларининг 5 фоизи ногиронлиги бор шахслар бўлган. ДИИХБ СКМ кузатишича, ОСКлар умуман олганда яхши жиҳозланган бўлиб, ўз ишини пухта ва ошкор тарзда олиб борган.

Сайлов маъмуриятида хотин-қизларнинг иштирокини яънада ошириш масалаларига эътибор қаратиш лозим.

Участка сайлов комиссиялари (УСК) сайловни бевосита ташкил этади ва берилган овозларни санади. УСК катталигига қараб 5-19 аъзодан иборат бўлиб, бу аъзоларга сиёсий партия аъзоси бўлиши ёки бирон бир номзоднинг қариндоши бўлиши мумкин эмас. ОСКлар 28 августга қадар маҳалла қўмиталари ва бошқа жамоат ташкилотларининг таклифлари асосида УСК аъзоларини

¹⁸ Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашларининг аъзолари маҳаллий сайловларда сайланган депутатлардир.

¹⁹ МСК бу сайлов билан боғлиқ 17 га яқин қарор қабул қилган; баъзи қарорлар ҳатто июль-август ойларида ҳам қабул қилинган.

²⁰ [БМТ Бош Ассамблеясининг 2011 йилдаги 66/163-қарори](#) “шаффофлик эркин ва адолатли сайловларнинг асоси бўлиб, бундай сайловлар ўз навбатида демократик жамиятда ҳукуматнинг фуқаролар олдидаги ҳисобдорлигини оширади”. Коррупцияга қарши конвенциянинг 13.1(б)-моддасига кўра, давлат “жамоатчиликка ахборот олиш имконини” тақдим этиши шарт. Конвенциянинг 10-моддасига ҳам қаранг.

²¹ Наманган ОСКда хотин-қизлар сони энг юқори бўлган (53 фоиз). Қорақалпоғистон Республикаси (47 фоиз), Андижон ва Фарғона ОСКлари 43 фоизли натижа билан ундан кейинги ўринларни эгаллаган.

тайинлаган.²² 142 044 нафар УСК аъзоларининг тахминан 54 фоизини хотин-қизлар ташкил қилган, УСКнинг 45 фоизини аёллар бошқарган.

Қонунчиликда бир УСК аъзоларининг ярмидан кўпи айти ташкилотдан тавсия этилиши ман этилган. Амалда эса бу талаб УСК мустақиллигини сақлаб қолишга етарли мадад бўла олмади. ДИИХБ СКМ кузатувчилари қайд этишича, баъзи УСКлар фақатгина бир маҳалланинг фаолларидан шакллантирилган. Кузатувчилар шунингдек УСК аъзоларини тавсия этиш жараёнида норасмий мезонлар қўлланилганлигини қайд этдилар.²³

ДИИХБ СКМ кузатувчиларига кўра, маҳалла қўмиталари сайловга тайёргарлик ишларида, жумладан сайлов участка чегарасини белгилашда, сайловчилар рўйхатини тузишда ва текширишда, номзодларнинг сайловолди кампания тадбирларини ўтказишда ёрдам кўрсатган. СКХМ шунингдек маҳалла фаоллари овоз бериш жараёнини ташкиллаштиришда ёки сайлов участкасида тартибни сақлашда ҳам фаол иштирок этганини қайд этган (“Сайлов куни” бўлимига қаранг). Сайлов жараёнининг деярли барча босқичларида маҳаллаларнинг кенг иштирок этиши куйи даражадаги сайлов комиссияларининг давлат идораларидан мустақил тарзда фаолият юритиши қобилиятига салбий таъсир кўрсатди.²⁴

Май ойидан август ойигача МСК 144 000дан ортиқ комиссия аъзолари учун ҳам офлайн, ҳам онлайн туркум тренинглари ўтказди. ДИИХБ СКМ суҳбатдошларининг фикрига кўра, бу ўтказилган тренингларининг формати, давомийлиги ва ўтказилиш жадвали бир хил бўлмади; бундан ташқари, улар сайлов кунидан анча олдин ўтказилганлиги тренинглари таъсирини камайтирган.

УСКларнинг, жумладан маҳалла қўмиталаридан мустақиллигини ошириш мақсадида комиссия аъзоларини тайинлаш тартиби ва мезонлари аниқлаштирилиши лозим. Сайловни ташкил этиш амалиётини тизимлаштириш мақсадида УСК аъзолари ягона стандартлар асосида ўқитилиши лозим.

²² Маҳаллалар ўзбек анъанавий ижтимоий тузилмаси ҳисобланиб, у фуқаролар кундалик ҳаётининг кўп жабҳаларида иштирок этади. 1999 йилда қабул қилинган “Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органилари тўғрисида”ги қонунга (2021 йилда ўзгартириш киритилган) мувофиқ, улар, бошқа вазифалар билан бир қаторда, моддий ёрдам ва никоҳ масалалари бўйича маслаҳатлар беради, солиқларни ўз вақтида ундирилишига кўмаклашади, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда ёрдам беради; ва хўжалик юритувчи субъектларга кредитлар бўйича қафилик беришлари мумкин бўлади. Расмий равишда мустақил орган эканлигига қарамай, 2020 йилда президент ташаббуси билан маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органилари ислоҳ қилиниши натижасида маҳаллалар амалда янги ташкил этилган, маҳаллаларнинг ҳудудий бўлимларидан иборат марказий ва маҳаллий давлат ҳокимияти тузилмаларига бирлаштирилиб, улар Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги таркибига киритилди.

²³ Ушбу норасмий мезонлар орасида, жумладан, аъзоликка номзоднинг ахлоқи ҳам ўрин олган.

²⁴ ФСХПга берилган 25-умумий изоҳнинг 20-бандида “сайлов жараёнини назорат қилиш ва бу жараён адолатли, ҳолис ва Пактга мувофиқ тарзда бўлган маҳаллий қонунларга риоя қилган ҳолда ўтказилишини таъминлаш учун мустақил сайлов органи тузилиши талаб этилади”. МДХнинг 2002 йилги конвенциясига аъзо давлатлар “демократик, эркин ва адолатли, ҳақиқий ва мунтазам сайловлар ўтказилишини ташкил этиш учун мустақил, ҳолис сайлов органиларининг ташкил этилишини таъминлаш” мажбуриятини олдилар. Венеция комиссиясининг 2002 йилги [Сайлов масалаларида илғор амалиёт кодексининг](#) II.3.1.b-бандида шундай дейилган: “Бошқарув ҳокимияти сиёсий кучга эга бўлганлардан мустақил равишда фаолият юритиш амалиёти анъанага айланмаган ҳолатларда барча даражаларда – миллий даражадан сайлов участкаси даражасига қадар мустақил, ҳолис сайлов комиссиялари тузилиши зарур”.

МСК бутун мамлакат бўйлаб ва сайлов кунидан анча олдин сайловчиларнинг сайлов бўйича хабардорлигини ошириш бўйича кенг қамровли ва кўламли кампанияни турли усулларда олиб борди. МСК колл-марказ, месенжер ва ижтимоий тармоқлардаги каналлар орқали сайловчиларга савол бериш ва реал режимда жавоб олиш имкониятини тақдим этган. Шунингдек, МСК ОАВ билан ҳамкорликда барча сайлов участкаларининг геолокация маълумотлари кўрсатилган интерактив веб-портал ва мобил иловани ишга туширди, Ахборот технологиялари ва коммуникацияларни ривожлантириш вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган махсус бот ёрдамида эса, сайловчилар ўзлари бириктирилган сайлов участкасининг манзилни билиб олишлари мумкин бўлди.

VI. САЙЛОВЧИЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ

18 ёшга тўлган фуқаролар сайловда овоз бериш ҳуқуқига эгалар, суд томонидан “муомалага лаёқатсиз”, хусусан ақлий ёки психосоциал ногиронлиги деб лаёқатсиз топилган фуқаролар бундан мустасно.²⁵ Ногиронлиги сабабли сайлов ҳуқуқидан маҳрум қилиш ЕХХТ қоидалари ва бошқа халқаро стандартларга тўғри келмайди.²⁶

Ҳуқуқий лаёқати сабабли сайлов ҳуқуқини чеклашни қайта кўриб чиқиши ва халқаро мажбуриятларга мослаштириши лозим.

Ўзбекистонда фуқаронинг доимий ёки вақтинча яшаш манзилига асосланган сайловчиларни рўйхатга олишнинг пассив тизими қўлланилади. Сайловда қатнашиш лаёқатига эга фуқаролар мамлакат ФХДЁ органларининг доимий янгиланиб турувчи маълумотлари асосида сайловчилар рўйхатига автоматик равишда қўшилади. Сайловчиларнинг ягона электрон рўйхати (СЯЭР) бир нечта давлат идоралари ва вазирликларнинг турли маълумотлар базаларини умумлаштирган ҳолда ташкил қилинган.²⁷ Мазкур сайловлар арафасида реал вақт режимида маълумотларни янгилаш имконини берувчи маълумотларни синхронлаштириш функцияси бу электрон рўйхатни янада такомиллаштиришга олиб келди. 2021 йилнинг март-май ойлари оралиғида СЯЭР асосан маҳалла кўмиталари томонидан уйма-уй юриб ўтказилган сўров маълумотлари асосида янгиланди.

СЯЭРдаги маълумотлар кейин ҳар бир УСКга сайловчилар рўйхати сифатида тақсимлаб берилди, УСКлар эса 17 сентябрь – 9 октябрь оралиғида ушбу рўйхатни уйма-уй юриб қайта текшириб

²⁵ Мутассадиларнинг ДИИХБ СКМга хабар беришича, ҳибсда сақланаётган 12 522 нафар кишидан 8 072 нафари овоз бериш ҳуқуқига эга эди.

²⁶ Ўзбекистон БМТнинг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенциясини 2021 йил июлида ратификация қилган. Конвенциянинг 12- ва 29-моддаларида давлатлар “ногиронлиги бор фуқаролар ҳаётнинг барча жабҳаларида бошқа фуқаролар билан тенг ҳуқуқий лаёқатга эга эканлигини тан олади” ва “...уларнинг сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи ва имкониятини таъминлайди” деб айтилган. [Конвенциянинг 12-моддасига берилган 1-Умумий Изохнинг 48-бандига](#) кўра, “ҳеч қандай ҳолисона чеклов кўзда тутилмаган ёки ногиронлиги бор шахсларга имтиёзлар берилмаган. Шунинг учун, гуёки ёки ҳақиқий психосоциал ёки интеллектуал ногиронлик асосида сайлаш ҳуқуқини чеклаш ногиронлик асосида дискриминация ҳисобланади”. 1990 йилдаги ЕХХТ Копенгаген Хужжатининг 7.3 параграфида аъзо-давлатлар “барча вояга етган сайловчиларга сайлаш ва сайланиш ҳуқуқини кафолайди” деб белгиланган.

²⁷ 2019 йилдаги парламент сайловлари арафасида ишга туширилган СЯЭРни МСК назорат қилади. СЯЭРга техник хизматни Ахборот технологиялари вазирлиги кўрсатади.

олган.²⁸ ДИИХБ СКМ кузатишича, бу жараёнда ҳам маҳалла фаоллари иштирок этган, бу эса УСК мутасаддиларининг маҳаллага боғланиб қолганига яна бир далилдир. ОСКлар, МСК қарорида белгиланганидек, бу тасдиқлаш жараёнида иштирок этмаган.²⁹ Якуний рўйхатдаги сайловчилар сони 20 158 907 нафарни ташкил этган.

Сайлов жараёни фақатгина ваколатли идоралар томонидан ташкил этилиши лозим, сайлов комиссияси аъзолари ва бошқа мансабдор шахсларнинг функционал вазифалари ўртасидаги чегаралар аниқ тортилган бўлиши керак.

Шунингдек, сайловчилар 19 октябрга қадар ўз маълумотларини шахсан ва интернет орқали текшириш ва янгилаш, шунингдек, маълум бир сайлов участкаси бўйича сайловчиларнинг тўлиқ рўйхатинини кўриш имкониятига эга бўлдилар. Сайловчиларга ўз сайлов участкасини ўзгартириш имконияти ҳам яратилди, уларга тегишли маълумотлар автомат тарзда ўша сайлов участкасига юборилган.³⁰ Махсус сайлов участкалари ташкил этилган муассасаларда сайловчилар рўйхати муассаса раҳбарияти томонидан шакллантирилган.³¹

Сайловга беш кун қолганда сайловчилар рўйхатини ўзгартиришга йўл қўйилмайди, лекин ДИИХБнинг аввалги тавсиялари ва илғор халқаро амалиётига зид тарзда, сайловчилар рўйхатига киритилмаган, лекин СЯЭРга киритилган, овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган сайловчилар сайлов куни тегишли сайлов участкалари томонидан ҳеч бир суд қарори ёки маъмурий тартибсиз сайловчилар рўйхатига қўшилиши мумкин бўлди.³² Сайлов куни СКХМ ташриф буюрган аксар сайлов участкаларида УСК рўйхатида бўлмаган сайловчиларни рўйхатга қўшиб қўйиш ҳоллари учради. Баъзида бу рўйхатга сайловчилар хатто бир неча бор овоз бериш амалиётини олдини олишга қаратилган СЯЭРдан суриштирмасдан ҳам қўшиб қўйилган. Гарчи ДИИХБ СКМ суҳбатдошлари сайловчилар рўйхатининг тўғрилиги ва яхлитлиги ҳақида хавотирланмаётганини билдирган бўлсада, ушбу амалиётнинг кенг тарқалганлиги сайловчилар рўйхати ҳамда овоз бериш жараёни суиистеъмол қилиниши мумкинлигидан даракдир.

Сайловчилар рўйхати ҳамда овоз бериш жараёнининг эҳтимолий суиистеъмолига қарши чора сифатида сайлов куни сайловчилар рўйхатига қўшимча қилиш фақатгина аниқ белгиланган қоидалар асосида суд ёки маъмурий тартибда бўлиши лозим.

²⁸ ДИИХБ СКМ кузатувчилари сайловчилар рўйхатлари уйма-уй юриб текширилган пайтда сайловчилардан сайлов куни овоз бериш нияти бор-йўқлиги қайта-қайта сўралганлигини таъкидладилар. Андижондаги УСКларидан бирида ДИИХБ кузатувчиларига ҳали овоз бермаган сайловчиларга сайлов куни ҳар соатда ундов берилиб турилганлиги маълум қилинган.

²⁹ Аксар ОСКлар сайловчилар рўйхатининг уйма-уй юриб текшириш натижасида олинган статистик маълумотларни ДИИХБ СКМга тақдим қила олмади.

³⁰ Ўз сайлов участкасини ўзгартириш борасида 4300 га яқин инсон мурожаат қилган деб хабар қилган МСК.

³¹ Махсус УСКлар сайлов кунига бир ҳафта қолган муддатгача очилиши мумкин. Бу сайловларда, жумладан, касалхоналар, қариялар уйлари, бошқа тиббиёт муассасалари (165), ҳарбий қисмлар ва мактаблар (143), тергов изоляторлари (12) ва камокхоналарда (8) 328 та махсус участка сайлов комиссиялари ташкил этилди. Хориждаги сайловчилар учун яна 54 та сайлов участкаси очилди.

³² Венеция комиссиясининг 2002 йилги Сайлов масалаларида илғор амалиёт кодексининг 1.1.1.2.iv-бандига мувофиқ, “рўйхатга олинмаган сайловчини рўйхатга олиш тартиби белгиланган маъмурий тарзда бўлиши ҳамда бу тартиб устидан ҳуқуқий назорат ўрнатилган бўлиши лозим; сайлов участкаларида сайлов куни сайловчиларни рўйхатга олишга йўл қўйилмаслиги керак”.

VII. НОМЗОД ВА ПАРТИЯЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ

Ёши 35 дан кам бўлмаган, давлат тилини яхши биладиган ва сайлов кунига қадар мамлакатда камида сўнги ўн йил давомида яшаган фуқаролар президентликка номзод бўлишлари мумкин. Номзоднинг сайловгача Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаши ва давлат тилини билиши борасидаги талаблар халқаро стандарт ва мажбуриятларга зиддир.³³ Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган, оғир ва ўта оғир жиноят содир қилганлиги учун ҳали жазо муддатини ўтаб бўлмаганлар ва диний ташкилотларнинг профессионал хизматчилари номзодлик ҳуқуқига эга эмаслар. 1990 йилдаги ЕХХТ Коппенгаген Хужжатининг 7.5-бандига зид равишда, мустақил номзодларнинг ҳам сайловда қатнашишига йўл қўйилмайди.³⁴

Тил билиш, муқим истиқомат, ногиронлик ва партиявийлик билан боғлиқ чекловлар халқаро стандарт ва мажбуриятлар билан мувофиқлаштирилиши лозим.

Уюшиш ҳуқуқига қўйилган чекловлар жумладан сиёсий партия ва нодавлат ноижорат ташкилотларини рўйхатга олиш талабларининг мураккаблиги ва мавҳумлиги мутасаддилар ушбу талабларни ўзбошимча талқин қилишига йўл очмоқда.³⁵ ДИИХБ СКМнинг баъзи суҳбатдошларига кўра, давлат хавфсизлик хизматлари мамлакатдаги ННТлар фаолиятини, жумладан уларнинг чет эллик аудиторияга мўлжалланган ҳисоботлари ва баёнотларининг мазмунини назорат қилади.³⁶

³³ ФСХП 25-моддасига БМТ Инсон Ҳуқуқлари Кўмитаси берган 25-Умумий Шарҳнинг 15-бандида “сайланиш ҳуқуқи борасидаги чекловлар... объектив ва ҳолис мезонларга асосланган бўлиши керак. Сайланиш ҳуқуқига эга инсонлар [...] истиқомат, таълим даражаси, келиб чиқиши ёки сиёсий мансублиги талаблари каби ноҳолис ва дискриминацион талаблар деб сайловдан четлаштирилиши жоиз эмас” деб белгиланган. 25-бандида эса “Фуқароларни жинси, тили, дини ёки этники, миллати, сиёсий ёки бошқа қарашлари бўйича ажратишга йўл қўйилмайди” деб айтилган. Шунингдек, 1990 йилдаги ЕХХТ Коппенгаген Хужжатининг 24-бандида ҳам инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини тақиқлашни тақиқлайди, “бундан аввалдан қонунчиликда белгиланган ва ҳуқуқ мақсадларига тўлиқ мутаносиб тақиқлар истиснодир”. Шунингдек, Венеция комиссиясининг Сайлов масалаларида илғор амалиёт кодексининг 1.1.1.1.d.iii-бандига қаранг.

³⁴ Партиявийлиги бўлмаган номзодлар президентликка номзод бўлиши мумкин, лекин уларнинг номзодини фақатгина сайловолди кампания учун давлат бюджетидан маблағ олган ва ушбу маблағ учун ҳисобдор бўлган расмий сиёсий партиялар кўрсатиши шарт (“Кампанияни молиялаштириш” қисмига қаранг). 1990 йилдаги ЕХХТ Коппенгаген Хужжатининг 7.5-бандига кўра, ЕХХТга иштирокчи давлатлар “фуқароларнинг мустақил равишда ёхуд сиёсий партиялар ёки ташкилотлар вакиллари сифатида, ҳеч бир камситишсиз, сиёсий ёки давлат лавозимларига давогарлик қилиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш” мажбуриятини олганлар.

³⁵ ДИИХБ ва Венеция комиссиясининг 2015 йилдаги “Уюшиш эркинлиги бўйича Йўриқнома”сининг 156-бандига кўра “қонунчиликда рўйхатга олиш тизими иложи борича содда, камида янги фирмани очишдек содда бўлиши керак”. Йўриқноманинг 237-бандига кўра эса, “барча тақиқлар мутаносиблик тамойилига мос равишда, яъни кўзланган мақсадга иложи борича ортиқча тақиқловчи чораларсиз эришишга қаратилган бўлиши керак. Чорани қўллаш жараёнида мутасаддилар уюшиш эркинлигига энг кам путур етказувчи чорани қўллашга интилиши лозим”.

³⁶ 2020 йилги БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг “Ўзбекистоннинг бешинчи даврий ҳисоботи бўйича якуний изоҳлари”да (48-бандида) айтилишича, “Кўмита амалдаги қонунчилик уюшиш эркинлигини ҳамон чеклаётганидан ҳавотирда. Жумладан, (а) ННТ ва сиёсий партияларни рўйхатга олиш талаблари асоссиз ва мураккабдир; (б) рўйхатга олмаслик учун сабаблар рўйхати узун; (в) ходими ҳорижга чиқиши ёки фаолияти учун ҳориждан маблағ олиш учун ННТлар Адлия вазирлигидан аввалдан рухсат олиши керак; (г) ННТдан “сиёсий фаолият” билан шуғулланмаслик талаб этилади”. ДИИХБ ва Венеция комиссиясининг “Уюшиш эркинлиги бўйича Йўриқнома”сининг 171-бандига кўра, “уюшмаларда ички эркинлик бўлиши, уларнинг фаолияти давлат аралашувидан ҳоли бўлиши керак. Бу энг асосий талаб фақатгина уюшма ноижорат бўлиши, дискриминация қилмаслик тамойилини ҳурмат қилиши ва халқаро инсон ҳуқуқларининг стандартларига кўра ноқонуний деб топилган фаолият билан шуғулланмаслиги талабларига тобе бўлиши мумкин”.

Ўз номзодларини таклиф қилиш учун сиёсий партия сайлов бошланишидан камида тўрт ой олдин Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтган бўлиши керак.³⁷ Адлия вазирлигининг рўйхатидан ўтиш учун талаблар эса мавҳумлигича ва ўзбошимча талқинга очик қолмоқда.³⁸ Партияни рўйхатдан ўтказиш учун 50 кишидан иборат ташкилий қўмита тузилиши ҳамда мазкур партияга бирлашиш истагини билдирган 20 000 нафар фуқаронинг имзоси талаб этилади. Бу имзолар 3 ой ичида 14 та вилоятдан камида 8 тасида йиғилиши лозим.³⁹ Ташкилий қўмита кейин ушбу имзолар рўйхатини ва таъсис йиғилиш тасдиқлаган устав ҳужжатлари билан бирга Адлия вазирлигига ариза бериши керак. Адлия вазирлиги ариза тушган кундан бошлаб бир ой муддат ичида уни кўриб чиқади ва турли сабабларга кўра сиёсий партияни рўйхатга олишни рад этиши мумкин. Партия фаоллари бир ой ичида ҳужжатларни конституцияга ва қонун ҳужжатларига бутунлай мувофиқ ҳолга келтирган тақдирдагина партияни рўйхатга олиш тўғрисидаги ариза билан Адлия вазирлигига такрор мурожаат этишга ҳақлидирлар. Сиёсий партияни рўйхатга олишни рад этиш устидан Ўзбекистон Олий судига белгиланган тартибда шикоят қилиш мумкин. Бу талабларнинг барчаси уюшиш ҳуқуқи борасидаги халқаро стандартларга мувофиқ эмас.⁴⁰

2021 йили Адлия вазирлиги “Ҳақиқат ва Тараққиёт” социал-демократик партиясини етарлича имзо тўплай олмаганлиги учун рўйхатдан ўтказмади.⁴¹ Партия ўз раҳбарияти ва аъзоларига таъийқлар бўлгани ҳақида ДИИХБ СКМга хабар берган. Адлия вазирлигининг ДИИХБ СКМга хабар беришича, “Халқ манфаатлари” партияси мазкур партияга бирлашиш истагини билдирган фуқаролар имзосини йиғиш учун маъсул ташкилий қўмитани шакллантира олмаганлиги учун давлат рўйхатидан ўтказилиши 2021 йилда рад этилган.

³⁷ Президент сайловида қатнашмоқчи бўлган партия 14 майгача Адлия вазирлигининг рўйхатидан ўтиши керак эди.

³⁸ Сиёсий партиялар тўғрисидаги қонунда сиёсий партиянинг устави, мақсадлари, вазифалари ва фаолият услуби Конституцияга ҳамда бошқа қонун ҳужжатларига зид бўлса бу партия рўйхатга олинмайди деб айтилган. Айнан қайси қонун ҳужжатлари назарда тутилганлиги аниқ этилмаган, бу ўз навбатида рўйхатга олишда ўзбошимча талқинга йўл очади. 2020 йилги БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг “Ўзбекистоннинг бешинчи даврий ҳисоботи бўйича якуний изоҳлари”да (48-бандида) ННТ ва сиёсий партияларни рўйхатга олиш талаблари асосиз ва мураккаблиги, рўйхатга олмаслик учун сабаблар рўйхати узунлиги сабабли уюшиш эркинлиги борасида ҳавотир билдирилган. ДИИХБ ва Венеция Комиссиясининг “[Сиёсий партиялар фаолиятини тартибга солиш Йўриқномаси](#)”нинг 87-бандида партияни рўйхатдан ўтказмаслик учун сабаблар қонунчиликда аниқ айтилиши ва объектив мезонларга асосланган бўлиши кераклиги” тавсия этилган. Адлия вазирлигининг ДИИХБ СКМга маълум қилишича 2019 йилдан бери бир неча ННТлар техник сабаблар деб рўйхатдан ўтказилмаган. 2021 йилнинг март ойида президент жамоатчилик назоратини кучайтиришга қаратилган 2021 — 2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясига имзо чеккан.

³⁹ ДИИХБ ва Венеция Комиссиясининг Сиёсий партиялар фаолиятини тартибга солиш Йўриқномаси“нинг 102-бандига кўра, чекланган географик минтақани акс этганлиги учун партияни рўйхатдан ўтказмаслик талаби умумман олганда қонунчиликда бўлиши керак эмас. Турли минтақаларда қўлловга эга бўлиш талаби асосан бирор географик минтақадагина қўллаб-қувватловга эга партияларга нисбатан дискриминацияни ташкил этиши мумкин. Бундай талаблар кичик партиялар ёки миллий озчиликлар партияларига нисбатан ҳам дискриминацион тусда бўлиши мумкин.

⁴⁰ 1990 йилдаги ЕХХТ Коппенгаген Ҳужжатининг 7.6-параграфида давлатлар “шахслар ёки сиёсий гуруҳлар ўз сиёсий партияси ёки бошқа сиёсий ташкилотини эркин тузиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш ҳамда бу ҳуқуқни амалга ошириш учун барча ҳуқуқий кафолатларни таъминлаш мажбурияти [...]” кўрсатилган. Шунингдек, 1966 йилдаги Фуқаролик ва Сиёсий Ҳуқуқлар тўғрисидаги Пактга 1996 йилдаги БМТ Инсон Ҳуқуқлари Қўмитасининг 25-Умумий Шарҳининг 26-параграфида “инсон алоҳида ёки сиёсий партиялар ва бошқа ташкилотлар сафида сиёсий фаоллик билан шуғулланиш” ҳуқуқи эътироф этилган.

⁴¹ Адлия вазирлигига кўра, ўрганиш жараёнида топширилган 9 879 имзодан 2 292 тасини фуқаролар қайтариб олганлиги, 42 имзо эса вафот этган фуқароларга оид эканлиги аниқланган.

Сиёсий партияларни рўйхатга олиш борасидаги талаб ва тартиблар уюшиши эркинлиги ва плюрализмга ҳурмат ва тарғиб руҳига мувофиқ қайта кўриб чиқилиши лозим. Сиёсий партияларни рўйхатга олиш жараёни тўлалигича шаффоф ва объектив мезонлар асосида бўлиши, бу жараён устидан арз ва шикоятлар эса суд тартибида кўриб чиқилиши лозим.

Рўйхатдан ўтган сиёсий партиялар сайловда иштирок этиши ва ўз номзоди ҳақида маълумотни МСКга 16 август кунига қадар топшириши лозим эди. Номзод кўрсатиш учун партиялар электоратнинг камида бир фоизидан имзоларни тўплаши лозим.⁴² Илғор халқаро амалиётга мувофиқ тарзда, сайловчилар битта ёки бир нечта президентликка номзодларни қўллаб-қувватлаб имзо қўйишга ҳақли бўлди. Барча иштирок этаётган сиёсий партиялар талаб этилган имзолар сонини МСКга топширган. МСК ДИИХБ СКМга хабар беришича, партиялар тақдим этган имзо варақаларининг тўғри тўлдирилганлиги экспертларнинг урта гуруҳи томонидан беш кунлик муддатда текширилди. Эксперт гуруҳи таркибига ички ишлар органларининг, адлия органларининг мутахассислари, шунингдек фуқаролик жамияти институтлари вакиллари жалб этилган.⁴³ Имзо варақаларини текширишда сиёсий партияларнинг ваколатли вакиллари иштирок этган. ДИИХБ СКМ суҳбатлашган беш номзоддан ҳеч бири номзод кўрсатиш ёки имзо тўплаш жараёнига эътироз билдирмади.

15 сентябрь кунига қадар МСК президентликка номзод сифатида кўрсатилган тўрт нафар эркак ва бир нафар аёлни, жами бешта номзодни рўйхатга олди: Баҳром Абдуҳалимов (“Адолат” социал-демократик партияси (АСДП)), Алишер Қодиров (“Миллий тикланиш” демократик партияси (МТДП)), Шавкат Мирзиёев (Ўзбекистон Либерал демократик партияси (ЎзЛиДеП)), Нарзулло Обломуродов. (Ўзбекистон Экологик партияси (ЭП)) ва Мақсуда Ворисова (Ўзбекистон Халқ демократик партияси (ХДП)).⁴⁴

VIII. САЙЛОВ КАМПАНИЯСИ

Сайловолди кампанияси расман 20 сентябрда бошланган ва 22 октябрь куни ярим тунда тугади. Сайлов куни ва ундан бир кун олдин эълон қилинган “Сукунат куни” қондасига барча номзодлар риоя қилдилар. COVID-19 пандемияси ва у билан боғлиқ чора-тадбирлар сайлов кампаниясига тўсқинлик қилмади.

⁴² Партияларнинг ҳар бири ўз номзодини қўллаб-қувватловчи 212 000 га яқин имзо йиғиши керак эди. Қонунчиликда имзолар барча минтақалардан йиғилиши талаби аниқ кўрсатилмаган, лекин сиёсий партия битта маъмурий-ҳудудий тузилмада имзолар умумий сонининг кўпи билан саккиз фоизини тўплаши мумкин. Сайловчиларнинг имзосини тўплаш иш, хизмат, ўқиш, яшаш жойида, сайловолди тадбирларида, шунингдек ташвиқот юритиш ва имзо тўплаш қонун билан тақиқланмаган бошқа жойларда амалга оширилади.

⁴³ Сайловчилар имзолари зарур сонининг камида ўн беш фоизи текширилиши лозим. Агар МСК томонидан танлаб олинган имзо варақаларининг чорак қисмидан кўпроғини текшириш натижасида имзо варақалари қонун бузилган ҳолда тузилганлиги аниқланса, мазкур имзо варақалари сиёсий партиянинг ваколатли вакилига қайтарилади ва унга камчиликларни бартараф этиш учун икки кунлик муддат берилади. Текшириш учун имзолар бир хил миқдорда, ҳар бир маъмурий-ҳудудий тузилмадан тенг нисбатда танлаб олинади. Венеция комиссиясининг 2002 йилги Сайлов масалаларида илғор амалиёт кодексининг I.I.3.(iv)-бандидаги тавсияга кўра, “имзоларни текшириш умуман олганда барча имзоларни камраб олиши керак; лекин талаб этилган имзоларни тўпланганлигига шубҳа қолмаганда, қолган имзоларни текшириш шарт эмас”.

⁴⁴ Бошқа номзодлар, Жаҳонгир Отажонов (“Эрк” демократик партияси) ва Алексей Гаршин (“Озод Ватан”), тазйиқлар туфайли президент сайловларида иштирок этмасликка қарор қилишганини ДИИХБ СКМга маълум қилган.

Сайлов қонунчилигига киритилган сўнгги ўзгартиришларига кўра, эндиликда ОСК номзодларнинг сайловчилар билан учрашувларини ташкиллаштиришда ёрдам бериши шарт бўлмай қолди. ДИИХБнинг аввалги тавсиясига мувофиқ, оммавий тадбирларини ўтказиш учун ҳокимиятдан аввал рухсат олиш талаби тадбирдан уч кун олдин ҳокимликни хабардор қилиш тизимига алмаштирилди.

Ҳудудларда сайловолди кампанияси ўтаётгани унча кўзга ташланмади, унга чин рақобат муҳити етишмади ва бу киши билмас ҳолат то кампания тугагунча давом этди. Номзодлар ёки уларнинг ташвиқотчилари ўртасида бевосита бирор аҳамиятга молик баҳс-мунозара рўй бермади, номзодлар ўртасида дебатлар қонунан мумкин бўлсада, бу имкониятдан ҳеч ким фойдаланмади. Гарчи номзодлар дастурларининг ўзига хослигини намоёйиш қилишга ҳаракат қилган бўлсалар-да, амалдаги президент қолган тўртта номзоднинг жиддий танқидига дуч келмади. Номзодлар на амалдаги президент сиёсатига қарши пухта далиллар келтирди, на президент сиёсати борасида бирор бошқа танқидий фикр билдирди.

Сайловолди кампанияси маҳалла ва туман миқёсида номзодларнинг ишончли вакиллари, вилоят ва туман партияси бўлинмаларининг фаоллари ва ёшлар ҳаракатларининг фаоллари ёрдамида ўтказилди. Ҳар бир номзоднинг 15 нафарга яқин ишончли вакили сайловолди ташвиқотига кўмаклашшаг ва ҳудудларда номзод номидан сайловолди ташвиқотни олиб борган.

ДИИХБ СКМ учрашган барча номзодлар ва партия вакиллари сайловолди ташвиқоти учун, жумладан, ташвиқот материалларини тайёрлаш ва тарқатиш, сайловчилар билан учрашувлар ташкил этиш ҳамда оммавий ахборот воситаларидаги бепул эфир вақти ва босма нашрлардан фойдаланиш учун тенг шарт-шароитлар яратилганлигини алоҳида таъкидладилар. Партиялар турли анъанавий ташвиқот материалларини тарқатган.⁴⁵ Гарчи сайловолди ташвиқот воситаларининг тури, шакли ва услуби борасида мажбурий қоидалар бўлмаса-да, партияларнинг ташвиқот воситалари ҳайратланарли даражада ўхшаш бўлди. Бунга балким номзодларга тенг шароит яратиш ҳақидаги қоидани МСК ва партиялар ўта тор талқин қилганлиги сабаб бўлгандир.

Барча номзодларнинг ташвиқот тадбирлари ҳам бир хилда ўтди. Аксар тадбирлар тўрт девор орасида, одатда аввалдан саралаб олинган тарафдорлар доирасида ўтди.⁴⁶ Партиялар ўзининг мақсадли электоратидан бошқа аҳоли қатламларига мурожаат қилишга уриниб ҳам кўрмади. ДИИХБ СКМнинг узок муддатли кузатувчилари фикрича, сайловчилар билан учрашувлар асосан узокдан-узок нутқлар, видео-тақдимотлар билан, бир қолипда ташкиллаштирилган шаклда ўтди.

Барча номзодлар ўз сайловолди кампаниясини интернетда ҳам олиб борган.⁴⁷ Номзодлар ва сиёсий партияларнинг ижтимоий тармоқлардаги саҳифалари, асосан, ўз номзодларининг сайловолди дастурларини тарғиб қилди, уларнинг сайловчилар билан учрашувлари суратларини эълон қилиб

⁴⁵ ДИИХБ СКМ кўрган сайловолди ташвиқот воситаларнинг баъзиларидагина, жумладан Экологик партиянинг дастурида, МТДП журналида ҳамда ЎзЛиДеп Шавкат Мирзиёевнинг таржимаи ҳоли ҳақидаги плакатларда ношир ва адади ҳақида маълумот берилган эди.

⁴⁶ ДИИХБ СКМ мамлакат бўйлаб 86 тарғибот-ташвиқот тадбирларида қатнашган; COVID-19 билан боғлиқ чораларга шулардан 23 фоизида амал қилинган.

⁴⁷ Сайловолди кампанияси бошланганидан бери ДИИХБ СКМ Telegram месенжери, YouTube, Facebook ва Instagram ижтимоий тармоқларида номзодлар ва уларнинг сиёсий партияларининг онлайн фаолиятини кузатиб борди. Барча партия каналлари ичида ЛДП хабарлари энг кўп “Like” ва кўришлар сонига эга бўлди. ХДП номзоди Ворисованинг Instagram, Facebook, YouTube ва Telegram каналларида ўз саҳифасини юритмади, Мирзиёев ва Абдуҳалимов буларнинг барчасида ўз каналига эга эди. Мирзиёев энг кўп обуначилар сонига (Instagram’да 3,6 миллион) эга бўлди, Қодиров эса иккинчи ўринда (Telegram каналида 25 000) эди. Обломуродов (Instagram, Telegram) ва Қодиров (Instagram, Facebook, Telegram) муайян ижтимоий тармоқлардагина фаол бўлган.

боришди.⁴⁸ Аксарият бундай хабарларга интернет фойдаланувчилари унчалик қизиқиш кўрсатмади, бу хабарларни ўқиганлар ўртасида муҳокамалар ҳам кузатилмади. Фойдаланувчиларнинг умумий муносабати илиқ ва бетараф бўлди.

Сайловолди дастурлар асосан ижтимоий-иқтисодий ҳолатни яхшилаш ва қашшоқликни камайтириш, давлат хизматлари, соғлиқни сақлаш, таълим, адлия, экологик тизим, озиқ-овқат хавфсизлиги, ёшлар орасидаги ишсизлик ва янги иш ўринлари яратиш, шунингдек, узлуксиз электр энергияси ва сув билан таъминлаш масалаларига қаратилган. Сайловолди кампанияларида бирор мавзуга жиддий устуворлик берилмади, кампания даврида жамият кун таритибига қалқиб чиққан масалаларга номзодлар ўз чиқишларида тўхталмаган.⁴⁹

2019 йил Олий Мажлис Қонунчилик палатасига бўлган сайловлар натижасида аёл депутатлар салмоғи 16% дан 32% гача, икки баробар, ортган. Гарчи Ўзбекистонда хотин-қизларнинг жамият ҳаётида ва сиёсатда кенгроқ иштирокини тарғиб этишга қаратилган “2030 йилга қадар гендер тенгликка эришиш миллий стратегияси” қабул қилинган бўлса-да, хотин-қизлар ҳали ҳам ижтимоий ҳаётда етарлича акс этилмаган.⁵⁰ Амалдаги ҳукуматда 30 нафар вазирдан 1 нафари, 170 нафар туман ҳокимларидан 6 нафари аёл кишидир. Барча вилоят ҳокимлари эркак кишилардир. Бу ўз навбатида хотин-қизларнинг жамоат ҳаётида ва сиёсатда кенгроқ иштирокини таъминлашга қаратилган ҳаракатларнинг янада жадаллаштириш лозимлигини намоён қилмоқда.⁵¹ Кузатув олиб борилган ташвиқот-тарғибот тадбирларида хотин-қизлар ва эркаклар деярли тенг сонда иштирок этган, лекин маърузачиларнинг аксарияти эркаклар эди.⁵² Сайловолди ташвиқотида гендер муаммолари муҳим ўрин тутмади.⁵³

⁴⁸ Ижтимоий тармоқларда тарқатилган номзод ва партияларнинг сайловолди клипларининг деярли барчаси аввалроқ ТВда узатилган видеолар ҳисобига эди.

⁴⁹ Масалан, гарчи ҳукуматнинг Афғонистон билан боғлиқ сиёсати, жумладан транчегаравий таҳдидлар, деярли ҳар куни хабарларда ёритилган бўлса-да, номзодларнинг дастури ёки сайловолди кампаниясида бу масалага деярли урғу берилмаган.

⁵⁰ 2020 йилги БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаши “Ўзбекистоннинг бешинчи даврий ҳисоботи бўйича якуний изоҳлари”да (12- ва 13-бандларида), Ўзбекистонда “аёллар ва эркаклар ўртасида, жумладан, бандлик, сиёсий ва ижтимоий ҳаётда ҳамон давом этаётган нотенгликдан” хавотирда эканлигини таъкидлаган. Хусусан, Кенгаш хотин-қизлар суд, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият органларида, айниқса, қарор қабул қилувчи раҳбарлик мансабларида етарли даражада иштирок этмаётганликларидан хавотирда” эканлигини билдирган.

⁵¹ ЕХХТнинг 1999 йилда Истанбулда қабул қилинган ҳужжатининг 23-бандига мувофиқ ЕХХТга иштирокчи давлатлар ўз зиммаларига “аёллар ва эркаклар ўртасида тенгликни ўрнатишни ўз сиёсатининг ажралмас қисмига айлантириш” мажбуриятини олганлар. Шунингдек, ЕХХТ Вазирлар кенгаши 7/09-қарорининг 3-бандига қаранг, унга кўра иштирокчи давлатлар “барча сиёсий акторларни сиёсий партиялар фаолиятида аёллар ва эркакларнинг тенг иштирокини таъминлашга чорлаши” лозим.

⁵² ДИИХБ СКМ кузатувларига кўра, сайловолди тадбирлари иштирокчиларининг 47 фоизи аёллар бўлишига қарамай, тадбирда сўзга чиққанларнинг атиги 28 фоизи аёллар бўлган. Номзодларнинг 75 нафар ишончли вакилидан 14 нафаригина аёллардан бўлган.

⁵³ Сиёсий партияларни тартиблаштириш бўйича ДИИХБ ва Венеция комиссияси йўриқномасининг 160-бандида “сиёсий партиялар, масалан, ўз уставларида гендер тенгликни тарғиб қилиш мақсадида алоҳида қоидаларни кўзда тутиши мумкин. Бу, жумладан, тайинлов ва турли даражадаги номзодлар рўйхатида, раҳбарлик лавозимларида аёллар учун алоҳида квоталар кўзда тутиш шаклида бўлиши мумкин. Шунингдек, гендер тенглик алоҳида кадрият сифатида партиянинг сиёсий дастури ва уставида қайд этилиши мумкин”. [1995 йилдаги Пекин декларацияси ва амалиёт платформасининг](#) 191с-моддасида сиёсий партиялар “сиёсий дастурида гендер масалаларини камраб олиш, партия раҳбариятида аёллар эркаклар билан тенг иштирок этишини таъминлашга” қаратилган чоралар кўриши лозимлиги айтиб ўтилган.

Хотин-қизларнинг жамоат ҳаётидаги ва сиёсатидаги, айниқса қарор қабул қилувчи раҳбар лавозимлардаги улушини янада ошириш мақсадида кенг ҳуқуқий, институционал ва маърифий чоралар кўрилиши лозим. Сиёсий партияларга аёлларнинг сиёсий карьерасида кўмаклашиши, сайловолди кампанияларидаги ўрнини ошириши ва гендер масалаларини ўз дастурларига киритиши тавсия этилади. Шу мақсадда гендер тенгликни тарғиб қилаётган партияларнинг давлат бюджетидан молиялаштирилиши ҳажмини ошириши, партияларнинг аёллар қанотига моддий ёрдам бериши масаласини кўриб чиқиши мақсадга мувофиқдир.

ДИИХБ кузатувчилари иштирок этган ташвиқот тадбирларининг деярли ярмида ногиронлар иштирок этиши учун барча қулайликлар яратилган эди. Сайловолди тадбирларнинг бир нечасида эса имо-ишора тили, жумладан, видео-алоқа усули қўлланилди. Уч нафар номзоднинг дастурларида ногиронлиги бўлган шахсларнинг ижтимоий ҳимоясини яхшилашга қаратилган чоралар мавжуд эди.⁵⁴ ДИИХБ СКМ алоҳида эҳтиёжи бўлган инсонлар учун мўлжалланган тарғибот воситаларини кўрмади.

Қонунчиликдаги сўнги ўзгартиришларга кўра, маъмурий ресурсдан ножўя фойдаланиш, жумладан мансабдор шахсларнинг сайловолди кампанияларда иштирок этиши тақиқланган.⁵⁵ Давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, жамоат бирлашмалари, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари учрашувлар ўтказиш учун жиҳозланган хоналарни бепул ажратиши, зарур маълумот ва ахборот материалларини олишда ёрдам кўрсатиши шарт. Барча номзодларга нисбатан тенг қўлланилган тақдирда бу қоида ортиқча муаммо туғдирмайди, лекин муносиб кафолатларсиз бу қоида суиистеъмолга сабаб бўлиши мумкин.⁵⁶ ДИИХБ СКМ кузатишича, Шавкат Мирзиёев президент сифатида вилоятларга қилган ташрифлари билан сайловолди ташвиқот тадбирларини бирлаштириб, бу тадбирлар ОАВда кенг ёритилганлиги сабаб номзод сифатда анча устунликка еришди.⁵⁷ Энг гавжум жойларда жойлаштирилган билбордларда намоиш қилинган, Ўзбекистон мустақиллигининг 30 йиллигига бағишланган жўшқин фото ва видеоматериаллар ҳам амалдаги президентни кенг тарғиб қилишга ўз ҳиссасини қўшди. Шавкат Мирзиёевнинг ижтимоий тармоқлардаги барча саҳифалари президент матбуот хизмати томонидан бошқарилди. Бундай амалиётлар эса, 1990 йилдаги ЕХХТ Копенгаген ҳужжатининг 5.4-бандига зид равишда, давлат ва партия ўртасидаги чегарани ювиб юборган.⁵⁸

⁵⁴ Шавкат Мирзиёев ногиронлиги бўлган шахсларни иш билан таъминлаш, Баҳром Абуҳалимов ногирон аёлларни қўллаб-қувватлаш, Мақсуда Ворисова ногиронлиги бўлган шахсларнинг соғлигини сақлаш, ижтимоий ҳимояси, уй-жой билан таъминланиши ҳақида гапирган.

⁵⁵ Сайлов кодексига киритилаётган ўзгартиришлар лойиҳасида маъмурий ресурсдан ножўя фойдаланишга қарши, жумладан мансабдор шахс қўл остидаги ходимларини сайловолди кампанияга жалб этишни тақиқлаш каби батафсилроқ чоралар кўзда тутилган эди, лекин улар қабул қилинмаган.

⁵⁶ [“Сайлов жараёнида маъмурий ресурсларнинг суиистеъмол қилишни олдини олиш бўйича”](#) ДИИХБ ва Венеция комиссияси йўриқномасининг В.1-қисмига ҳамда [“Сиёсий партияларни тартиблаштириш бўйича”](#) ДИИХБ ва Венеция комиссияси йўриқномасининг 251- ва 253 -бандларига қаранг.

⁵⁷ ДИИХБ СКМнинг кузатувларига кўра, президент иштирок этган сайловолди тадбирларига салмоқли тайёргарлик кўрилган, жумладан хавфсизлик, логистика, ОАВда ёритиш ҳамда юқори мансабдор шахсларнинг иштироки нуктаи назаридан. Масалан, бунга Фарғона ва Андижонда 28-29 сентябрда, Тошкент, Сирдарё, Бухоро ва Жиззах вилоятларида 6, 7, 12 ва 21 октябрда бўлиб ўтган тадбирларда гувоҳ бўлиши мумкин эди. Номзод унга давлат раҳбари сифатида берилган вертолёт ва учоқлардан фойдаланган.

⁵⁸ 1990 йилги Копенгаген ҳужжатининг 5.4-бандига кўра, “давлат ва партия ўртасида аниқ чегара ўтказилиши лозим; сиёсий партиялар, жумладан, давлат билан аралашиб кетмаслиги лозим”. Шунингдек, Сиёсий партияларни тартиблаштириш бўйича ДИИХБ ва Венеция комиссияси йўриқномасининг 251-бандига қаранг.

Мутасаддилар давлат ва партия ўртасида аниқ чегарани ўтказиши лозим. Мансабни сувиштемол этишга қарши самарали жазо механизмини жорий этиши ва қўллаш лозим.

IX. КАМПАНИЯНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ

Сайлов кампанияларини молиялаштириш Сайлов кодекси ва “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги қонун билан тартибга солинади. Қонунчиликда кампанияни молиялаштириш билан боғлиқ, жумладан молиялаштириш ҳақидаги ҳисоботни тақдим этмаслик ёки ман этилган манбалардан маблағлантириш каби қонунбузарликлар учун белгиланган жазо аниқ ва таъсирчан эмас.⁵⁹ Ёлғон ёки тўлиқ бўлмаган ҳисобот учун жазонинг мавжуд эмаслиги сайловолди кампаниясини молиялаштириш устидан назоратнинг самарадорлигини чеклайди. Баъзи мавҳумликлар ёки бўшлиқлар МСК қарорлари билан қисман ўнгланган.⁶⁰

МСК қарорларида унинг бошқа тартиб-қоидалари, жумладан, ҳисобот бериш муддатлари ва шакллари белгилаш, сайловолди кампанияси учун ажратилган хайрия маблағларини қайтариш талаблари ҳамда партияларга сайлов билан боғлиқ харажатларни давлат жамғармалари ҳисобидан компенсация тўлаш шarti билан партия маблағлари ҳисобидан олдиндан олиш имконини бериш тартиблари белгиланади.

Сиёсий партияларнинг сайлов кампаниялари билан боғлиқ барча харажатлари МСК белгилаган миқдорда давлат бюджетидан молиялаштирилади. 2021 йилда сайлов кампаниялари харажатлари учун 15,5 миллиард сўм (1,25 миллион евро) ажратилган бўлиб, номзод кўрсатган бешта сиёсий партиянинг ҳар бири 3,1 миллиард сўмдан олган.⁶¹ Қонунчиликда партиялар молиявий ва бошқа, жумладан хайрия маблағларидан қонунда ҳамда уставларида назарда тутилган мақсадларда фойдаланиши айtilган, лекин бу маблағлардан сайловолди кампанияси мақсадларида фойдаланиш тақиқланади. Бу ўз навбатида, ҳалқаро илғор тажрибага зид равишда инсоннинг ўз ихтиёрига кўра сиёсий дастак бериш эркинлигини чеклайди ва сиёсий плюрализмга таъсир қилади.⁶²

Қонунда тақиқланганига қарамай, ДИИХБ СКМга маҳаллий ҳокимликлар хусусий компаниялардан сайлов бўйича баъзи бепул хизматлар кўрсатишни сўраганлиги, ижтимоий рекламадан сайловдаги чекловларни енгиб ўтиш мақсадида фойдаланилгани ҳақида хабарлар келиб тушган.⁶³

⁵⁹ Сиёсий партияларни тартиблаштириш бўйича ДИИХБ ва Венеция комиссияси йўриқномасининг 272-бандига кўра, “жазо тегишли қонун-қоидаларни бузган партияларга нисбатан қўлланиши лозим, бунда жазо моҳиятан профилактик тусга эга бўлиши керак. Шунингдек, жазо объектив, самарали ва қилмишга мутаносиб ҳам бўлиши лозим”.

⁶⁰ МСК ҳисоботларнинг муддати ва шаклини белгилаб берди, шахсий хайрияларни қайтариб бериш тартибига изох берди ҳамда сайлов билан боғлиқ харажатларни партия ҳисобидан вақтинча қоплаб туришга руҳсат берган.

⁶¹ 1 евро 12 180 сўмга тенг.

⁶² Тақиқ молиялаштиришнинг барча муқобил шакллари, жумладан партия ёки номзоднинг маблағларидан, хайрия маблағлардан фойдаланишга тааллуқли. Сиёсий партияларни тартиблаштириш бўйича ДИИХБ ва Венеция комиссияси йўриқномасининг 204- ва 209-бандларига кўра, “инсон ўз ихтиёрига кўра бирор сиёсий партияни хусусан молиявий дастак бериш орқали қўллаш ҳуқуқига эга”. 233-бандида эса “давлат томонидан ажратилган молия партиянинг ягона даромад манбаи бўлмаслиги ёки уни давлатга қарам қилиб қўйишга хизмат қилмаслиги лозим” деб айtilган.

⁶³ ДИИХБ СКМга хабар беришларича, реклама агентликлари ҳамда LED монитор ва билборд эгалари сайлов кампанияси ҳамда сайловчиларни хабардор қилиш кампанияси мақсадларига текин жой ажратишлари сўралган. Бундай ҳолатлар Бухоро, Хива, Самарқанд, Тошкент шаҳар ва Тошкент вилоятида кузатилган. Баъзи ҳолларда бепул тарғибот ижтимоий реклама сифатида узатилган.

Сайловчиларнинг сиёсий иштироки ва плюрализмни янада тарғиб этиши мақсадида, сайловолди кампаниясини молиялаштириш қоидалари халқаро илгор тажриба билан мувофиқлаштирилиши лозим. Инсонлар ҳам сайловолди кампаниясини ўз ҳисобидан, хайриялар эвазига молиялаштириши имконига эга бўлиши лозим. Қонунчиликда ушбу хайриянинг ҳажми, вақти ва усули борасида муайян қоидалар, ҳамда ушбу шахсий манбадан келаётган маблағлар ҳақида ҳисобот бериши ва аудитдан ўтказиши талаблари кўзда тутилган бўлиши мумкин.

ДИИХБнинг аввалги тавсияларини қисман инобатга олган ҳолда, эндиликда сиёсий партиялар сайловда иштирок этишини ва уставда назарда тутилган фаолиятини молиялаштириш ҳақида сайловдан 5 кун олдин оралиқ ҳисобот ва сайлов натижалари эълон қилинганидан 20 кун ўтиб якуний ҳисобот топшириши шарт. Бу ҳисоботларда сайловолди кампанияси билан боғлиқ харажатлар тўлиқ акс этилган бўлиши керак. Лекин на МСК, на сиёсий партиялар бу оралиқ ҳисоботни эълон қилган, бу эса янги чоралардан кўзланган мақсадни чиппака чиқаради ва шаффофликка путур етказди.⁶⁴ Сиёсий партиялар ўзининг сайловда иштирок этишини молиялаштириш тўғрисидаги ахборотни сайлов якунлари эълон қилинганидан кейин бир ой ичида ўз расмий веб-сайтларида ва босма нашрларда эълон қилиши шарт.

Шаффофлик ва ҳисобдорликни ошириш мақсадида, сайловолди кампанияси билан боғлиқ барча молиявий ҳисоботлар, шу жумладан оралиқ ҳисоботи ҳам, ўз вақтида ошкор этилиши керак. Кампанияни молиялаштириш билан боғлиқ қоидабузарликларга мутаносиб ва таъсирчан жазо чораларини қўллаш масаласи кўриб чиқилиши лозим.

Сиёсий партия ҳар йили қонунчиликда белгиланган муддатларда ҳамда тартибда молия органларига, давлат солиқ хизмати органларига, Ҳисоб палатаси ва Адлия вазирлигига ҳисобот даврида олинган ҳамда сарфланган молиявий ва бошқа маблағлар тўғрисида ҳисобот тақдим этиши шарт. Ҳисоб палатаси эса бу фаолият бўйича молиявий аудитни кейинги календарь йилнинг бошида ўтказди. ДИИХБнинг аввалги тавсиясига мувофиқ, аудит натижалари эълон қилиниши кутилмоқда.⁶⁵

X. МЕДИА

A. МЕДИА МУҲИТ

Ўзбекистон медиа муҳити кичик, лекин ўсиб бораётган реклама бозорида хусусий ОАВ билан рақобатлашаётган кўплаб давлат оммавий ахборот воситаларидан иборат дея тавсифлаш мумкин.⁶⁶ Телевидение ахборот олишнинг асосий манбаи ҳисобланади, айниқса вилоятларда. Ўзбекистон

⁶⁴ [Коррупцияга қарши конвенциянинг](#) 7(3)-моддасига кўра, давлат “сиёсий лавозимга сайланаётган номзодларнинг, ва керак бўлса, сиёсий партияларнинг молиялаштириш манбаларининг шаффофлигини таъминлашга қаратилган маъмурий чораларни кўриши лозим”. жамоатчиликка ахборот олиш имконини” тақдим этиши шарт. Сиёсий партияларни тартиблаштириш бўйича ДИИХБ ва Венеция комиссияси йўриқномасининг 247- ва 259-бандларига ҳамда “[Сайлов жараёнида маъмурий ресурсларнинг суиистеъмол қилишни олдини олиш бўйича](#)” ДИИХБ/Венеция комиссияси йўриқномасининг II.A1.1.1 ва II.A1.1.3. В.1-қисмига қаранг.

⁶⁵ Ҳисоб палатасининг ДИИХБ СКМга маълум қилишича, аудит методологияси ҳозирда қайта кўриб чиқилмоқда.

⁶⁶ АОКА берган маълумотларга кўра, ҳозирда Ўзбекистонда 736 та давлат ва 1 180 та хусусий ОАВ фаолият кўрсатади. ОАВ соҳасида фаолият кўрсатувчи International Media Service компанияси 2020 йилдаги реклама бозорининг умумий ҳажмини тахминан 42 миллион евро, шундан ТВнинг улуши 28.7 миллион евро деб баҳолаган ([ҳавола рус тилида](#)).

Миллий телерадиокомпанияси (МТРК) таркибига 12 миллий телеканал ва 13 ҳудудий телеканал киради. МТРК давлат бюджетидан йилига бутун реклама бозоридаги айланма маблағлардан кўпроқ пул олади.⁶⁷ МТРК раиси Вазирлар Маҳкамаси томонидан президент тақдимномасига кўра тайинланади. Бугунга қадар МТРКни жамоат телерадиокомпаниясига айлантириш ҳаракатлари кузатилмади.⁶⁸

Узатилаётган ахборот турини, сифатини ошириш ва фикр плюрализмини таъминлаш мақсадида давлатга оид МТРКни турли манбалардан молиялаштириладиган, мустақил раҳбарият бошчилигида аниқ белгиланган жамоавий талабга биноан фаолият юритадиган жамоат компаниясига айлантириш тавсия этилади. Бундай телерадиокомпаниядан сиёсий воқеликни, жумладан сайловларни бетараф ва холис усулда ёритиш талаб этилади.

Медиа иқлимининг бироз яхшиланиши хусусан онлайн ОАВ ва ижтимоий тармоқларда маҳаллий бошқарув органлари ва ижтимоий муаммоларнинг танқидий ёритилишига йўл очди. Бироқ блогер ва журналистларга нисбатан тобора ошиб бораётган маъмурий ва жисмоний таъзияк жамиятда ўзини ўзи цензуралаш ҳамон кенг тарқалганига ҳам сабаб бўлмоқда.⁶⁹ Санокли ОАВгина расмиётчиликдан ҳоли хабарларни тарқатишга уринмоқда, таҳлилий ёки журналистик суриштирув материаллари деярли мавжуд эмас. ДИИХБ СКМ суҳбатдошлари журналистларнинг умумий ва касбий савияси пастлигини алоҳида таъкидлаган. Суҳбатдошларнинг фикрича, бундай аҳволга ОАВларни қўллаб-қувватловчи халқаро ташкилотларнинг Ўзбекистондаги фаолиятига қўйилган чекловлар ҳамда ННТларни хориждан молиялаштириш борасида Адлия вазирлигининг ўта қатъий талаблари ҳам сабаб бўлган.⁷⁰

Бир қатор ДИИХБ суҳбатдошлари марказий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўзларининг матбуот хизматларини такомиллаштириб, мунтазам матбуот анжуманларини ўтказиш орқали оммавий ахборот воситалари билан ўзаро ҳамкорликни тизимли равишда яхшилаётганлигини таъкидладилар. Уларнинг фикрича, конституцияда ахборотни чекловсиз олиш ва тарқатиш эркинлиги кафолатланган, лекин бунинг амалий ижро механизмининг мавжуд эмаслиги давлат органларининг ахборот тақдим қилишида ўзбошимча ёндашувига сабаб бўлмоқда. Аксар ДИИХБ суҳбатдошлари жамоатчилик манфаатидаги ҳужжатларнинг онлайн базаси яратилганини

⁶⁷ МТРКга давлат бюджетидан 2021 йил учун 32.5 миллион евро ажратилган. ФСХП 25-моддасига БМТ Инсон Ҳуқуқлари Кўмитаси 25-Умумий Шарҳининг 16-бандига кўра, давлат “жамоат телерадиокомпаниялари мустақил равишда фаолият юритишини таъминлайди. Шу жиҳатдан, мутассадилар таҳририят эркинлиги ва мустақиллигини кафолатлаши лозим. Давлат ушбу таҳририят мустақиллигига раҳна солмайдиган тарзда маблағ ажратиши лозим”.

⁶⁸ БМТ Фикр ва сўз эркинлиги бўйича махсус маърузачисининг, ЕХХТ ОАВ эркинлиги бўйича вакилининг, Америка Давлатлари Ташкилоти (ОАС) сўз эркинлиги бўйича махсус маърузачисининг, Инсон ва халқларнинг ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси (АЧПР) сўз эркинлиги ва ахборотдан фойдаланиш эркинлиги бўйича махсус маърузачисининг 2021 йилдаги “Сиёсатчилар, жамоат арбоблари ва сўз эркинлиги” тўғрисидаги Қўшма декларациясининг 2.c.i-бандида давлатларга “мустақил ва муносиб молиялаштирилган жамоат телерадиокомпаниясини ташкил этишни” тавсия этилган.

⁶⁹ Ноқонуний қурилишлар ҳақида ёзган блогер Отабек Сатторий 2021 йилда товламачилик ва тухмат айбловлари билан 6,5 йилга қамалган. ЛГБТИ ҳуқуқлари ҳимоячиси, блогер Миразиз Базаров март ойида номаълум шахслар томонидан қаттиқ калтакланган, бу борадаги тергов ушбу ҳисобот ёзилаётган пайтда ҳамон яқунланмаган эди. Вилоят ҳокимини танқид қилган блогер Дадахон Ҳайдаров 2020 йил август ойида жамоат жойида тартибсизликларини чиқарганликда айбланиб 10 суткага қамалган, бироқ [ОАВ хабарига](#) кўра, кейинчалик расмий айбловларсиз қўйиб юборилган.

⁷⁰ Президент 2021 йил 3 март куни имзолаган қарорига кўра, ННТ Адлия вазирлигини хабардор қилган ҳолда хорижий манбалардан олинмаган пул маблағларининг жами суммаси базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан юз бараваригача оширилди (400 евродан 2 000 еврога).

олқишлаган. Шу билан бирга, бу базаларга уланишдаги баъзи қийинчиликларни ҳамда батафсил маълумотлар, жумладан сайловдан олдин ва кейин сайловчиларнинг алоҳида рўйхати, вилоят ва туман даражасида овозларнинг тақсимоти, ҳамда суд қарорлари ҳақида маълумотлар, халқаро стандартларга зид равишда, деярли чоп этилмаслигини таъкидлашган.⁷¹

Инсонларнинг ахборот олиш ҳуқуқи ва сайловчиларнинг муносиб танловига кўмаклашиш мақсадида мутасаддилар жамоатчилик манфаатидаги идоравий маълумотларни фаол ва барвақт чоп этиб туриши лозим. Бундай маълумот олиш учун осон, тез, самарали ва амалий шаклда тақдим этилиши лозим.

Хорижий журналистлар Ташқи ишлар вазирлигининг аккредитациясидан ўтиши лозим.⁷² ТИВ берилган аккредитацияни, масалан, журналист “қўл урган ҳаракатлар мамлакат фуқаролари кадр-қимматини камситганлигида” ёки “Ўзбекистон ички ишларига аралашгани аниқланганида” бекор қилиш ёки чўзишдан бош тортиш ваколатига эга.⁷³ Сайлов билан боғлиқ қисқа муддатли аккредитацияни олиш учун хорижий ОАВлар шунингдек МСК аккредитациясидан ҳам ўтиши лозим.⁷⁴ ДИИХБ СКМ билан суҳбатлашган бир нечта хорижий ОАВ вакилларига кўра, аккредитация олиш муддатлари ҳақида баъзи Ўзбекистон элчихоналарининг маълумотлари ноаниқ бўлиб, журналистлардан Ўзбекистонда ким билан ва қаерда учрашиши ҳақида маълумотлар ҳам талаб қилинган; ТИВ бу иддаони инкор этмоқда.⁷⁵

В. МЕДИА ҚОНУНЧИЛИГИ

Конституцияда сўз ва фикр эркинлиги, маълумотлардан тенг фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланган, цензура тақиқланган лекин айни вақтда, оммавий ахборот воситалари ва блогерлар тарқатган

⁷¹ Масалан, очик маълумотлар базасидан бирор ташкилот ҳақида маълумот олиш учун унинг СТИРини киритиш керак, бу еса одатда ёпиқ маълумотдир. [ФСХХПга берилган 34-умумий изохларнинг](#) 19-бандида “Иштирокчи-давлатлар давлат ихтиёридаги умум манфаатида бўлган маълумотларни очик шаклда жойлаштириши ҳамда бундай маълумотни фуқаролар тез, самарали ва амалий шаклда олишлари учун барча чоралар кўриши лозим”лиги таъкидланган.

⁷² ТИВ (рус тилидаги) [маълумоти](#)га кўра, 29 сентябр кунига келиб 49 нафар хорижий мухбирга узоқ муддатли аккредитация берилган.

⁷³ Баъзи нашрларнинг ДИИХБ СКМга маълум қилишича, улар аккредитация олиш учун ТИВга берган мурожаати ҳамон жавобсиз қолмоқда. ТИВнинг ДИИХБ СКМга маълум қилишича, Radio Free Europe/Radio Liberty ташкилотининг ўзбек тилидаги наشري бўлмиш “Озодлик” радиосига аккредитация журналистик этика ва стандартларга тўғри келмайдиган хатти-ҳаракати учун берилмаган. ТИВ польшалик журналист Агнешка Пикулицца-Вильчевсканинг аккредитациясини узайтирмасликка қарор қилди, журналистнинг ўзига бу ҳақида расман тушунтириш берилмаган. ТИВ ДИИХБ СКМга маълум қилишича, АОКА мониторинги Пикулиццанинг фаолиятида қонунчиликнинг бузилиши ҳолатлари қайд этилганлиги сабабли унинг аккредитация муддатини узайтириш сўрови рад этилган. Пикулиццага турист сифатида Ўзбекистонга кириш ҳам расмий сабабларсиз таъқиқланган. [ЕХХТ ОАВ эркинлиги бўйича вакилининг 4/2016 Баёноти](#) “аккредитация контентни назорат қилиш, маълумотлар тарқатилишини чеклаш ёки ёт тарғибот учун жазо сифатида қўлланмаслиги лозим”. Шунингдек, ЕХХТ ОАВ эркинлиги бўйича вакилининг 2016 йилдаги “ЕХХТ минтақасида хорижий мухбирларни аккредитация қилиш тўғрисида”ги [Ҳисоботи](#)га қаранг.

⁷⁴ МСК маълумотига кўра, 233 нафар хорижий мухбирга сайлов билан боғлиқ қисқа муддатли аккредитация берилган.

⁷⁵ Швейцариянинг SRF телеканалининг ДИИХБ СКМга маълум қилишича, Россиядаги Ўзбекистон элчихонасига 7 октябрда берилган мурожаати ўз вақтида кўриб чиқилмаган, гарчи элчихона мурожаатни муддатдан аввал олинганини эътироф этган бўлса-да. ТИВнинг тушунтиришича, аккредитация мурожаатини сайлов кунидан 10 кун аввал топшириш МСК талаби бўлиб, бундан ташқари мурожаатларни 14 иш кунда кўриб чиқиш ҳақидаги ТИВнинг қондаси ҳам бор, бу иккиси жами 24 иш кунини ташкил этади.

маълумотларнинг “ҳаққонийлиги” ва фойдаланувчилар қолдирган изоҳларга масъул ҳисобланадилар.⁷⁶

Учинчи томон ахборотининг ҳолислиги ва ишончлилиги учун уни ўз платформасида тарқатган ўртақ ОАВ ёки блогерларни жавобгар қилувчи қонунчилик нормалари бекор қилиниши лозим, чунки бундай жавобгарлик сайловолди кампаниясидаги баҳс-мунозарани ихоталашига олиб келади. Бунга истисно ушбу контентга аралашган ёки мустақил, бетараф назорат органининг контентни ўчириши қонуний талабномасига бўйсунмаган ОАВ ёки блогерлар бўлиши мумкин.

2020 йил декабрь ойида Жиноят кодексига киритилган ўзгартиришларга кўра, тухмат ва ҳақорат учун жазо сифатида қамок жазоси бекор қилинди. Лекин бу қоидабузарликлар, халқаро стандартларга зид равишда, ҳамон жарима, ахлоқ тузатиш ишлари ёки озодликни чеклаш билан жазоланувчи жиноят сифатида баҳоланмоқда.⁷⁷ Бундан ташқари, президентга тухмат ёки уни ҳақорат қилиш ҳақидаги модда Интернет тармоғи ёки ижтимоий тармоқларда қилинган тухмат ёки ҳақорат билан тўлдирилди.⁷⁸ Журналистлар ва блогерлар “фуқароларнинг кадр-қимматини ерга уриш”, ёлғон маълумотларни тарқатиш, жумладан, оммавий ваҳимага солиш ва хавфли юқумли касалликлар тарқалиши ҳақидаги ёлғон маълумотларни ёки жамоат тартибига раҳна солувчи маълумотларни тарқатгани учун жиноий жавобгарликка тортилишлари мумкин.⁷⁹ Медиа соҳасидаги ўта тақиқловчи қонунчилик мустақил журналистикани бўғилишига, журналистлар ўзини ўзи цензуралашига сабаб бўлмоқда. Сўз эркинлиги фақатгина халқаро қонунчилигида бу учун ишлаб чиқилган уч мезонга мос тушгандагина чекланиши мумкин. Яъни, биринчидан, чеклов қонунчилигида кўзда тутилган бўлиши керак, иккинчидан, халқаро қонунчиликда кўзда тутилган жоиз мақсадларга мувофиқ бўлиши лозим, ва учинчидан, ушбу мақсадни ҳимоя қилишга етарлигина ва мутаносиб бўлиши лозим.

⁷⁶ БМТ Фикр ва сўз эркинлиги бўйича махсус маърузачисининг, ЕХХТ ОАВ эркинлиги бўйича вакилининг, Америка Давлатлари Ташкилоти (ОАС) сўз эркинлиги бўйича махсус маърузачисининг, Инсон ва халқларнинг ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси (АЧПР) сўз эркинлиги ва ахборотдан фойдаланиш эркинлиги бўйича махсус маърузачисининг 2017 йилдаги “Сўз эркинлиги ва сохта хабарлар” тўғрисидаги [Кўшма декларациясида](#) айтилганидек, “нашр ҳеч қачон учинчи томон контенти учун жавобгар бўлмаслиги керак [...]. Муаллифи ўзи бўлмаган ёки контентга ўзгартиришлар киритмаган маълумотни тарқатиш ёки тарғиб этиш учун шахсларни жазоламаслик масаласини кўриб чиқиш лозим”.

⁷⁷ ФСХҲПга берилган 34-умумий изоҳларнинг 47-бандида “Иштирокчи давлатлар тухмат жазосини декриминаллаштириш, ҳамда, қандай бўлмасин, жиноят кодекси фақатгина энг жиддий ҳолларда қўлланиши лозим, қамок ҳеч қачон жоиз жазо эмасдир”.

⁷⁸ 2021 йил 19 апрелда ДХХ блогер Валижон Калановга қарши президентни ҳақорат қилгани учун жиноий иш [очди](#) (ҳавола рус тилида). ФСХҲПга берилган 34-умумий изоҳларнинг 38-бандида, БМТ қўмитаси “давлат раҳбарини ҳақорат қилишни жазолашга ҳамда давлат арбобларига алоҳида ҳимоя қилишга қаратилган қонунчилик” борасида ўз ҳавотирини билдирган ва “қонунчиликда фақатгина арбоб бўлгани учунгина уни ҳақорат қилганга қаттиқроқ жазо бериш кўзда тутилмаган бўлиши керак” деб айтган. БМТ Фикр ва сўз эркинлиги бўйича махсус маърузачиси ва ЕХХТнинг ОАВ эркинлиги бўйича вакилининг 2021 йилдаги Кўшма Баёотининг 2.b.ii-iii-бандида “тухмат учун жиноий жавобгарликни бекор қилиш”, уни “фуқаролик қонунлари фойдасига ҳал қилиш” ва “жамоат арбоблари учун алоҳида ҳимояни таъминловчи қонунларни” бекор қилишга чақиради. Мансабдор шахсларга нисбатан айрим ҳаракатлар, жумладан, президентни ҳақорат қилиш учун жазо чоралари кучайтирилди, тухмат билан боғлиқ жиноятлар учун де-факто қамок жазоси 3 йилдан 5 йилгача оширилди.

⁷⁹ Жиноят кодексига “кадр-қимматни ерга уриш (ҳақорат қилиш)”нинг аниқ таърифи йўқ ва шунинг учун, унга одатда лингвистик таҳлил билан аниқлик киритилади. 2021 йилнинг апрелидан бери уй қамоғида сақланаётган, Интернетда ёки шахсан мулоқот қилиши тақиқланган блогер Миразиз Базаров собиқ ўқитувчиларини “заволи инсонларни тарбиялаётган завоилар” дегани учун ҳақорат қилишда айбланган.

Тухмат ва бўҳтон тушунчалари қонунчиликда аниқ тавсифланиши лозим. Халқаро стандартларга мувофиқ тарзда бу қоидабузарликларни декриминаллаштириши, жиноий жазони жабрланувчининг обрўсини тиклашга қаратилган маъмурий чоралар билан алмаштириши лозим. Белгиланган жарималар мутаносиб бўлиши ҳамда сўз ва фикр эркинлигига раҳна солувчи бўлмаслиги лозим. Қонунчиликда алоҳида давлат хизматчилари ёки жамоат арбобларига нисбатан устивор ҳимоя механизмлари ёки уларни ҳақорат қилганлик учун каттароқ жазо кўзда тутилмаган бўлиши лозим.

2019 йилда бир қатор маҳаллий ва халқаро ОАВ ҳамда ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ташкилотларнинг аввал блокланган веб-сайтларига кириш қайта тикланган бўлса-да, халқаро стандартларга зид равишда,⁸⁰ кўпгина бошқа сайтлар ҳамон блокланганлигича қолмоқда.⁸¹ ОАВ соҳасини назорат қилувчи Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлигига (АОКА) блокланган веб-сайтлар реестрини юритиш вазифаси юклатилган, лекин бу реестр жамоатчиликка ошкор этилмаган. АОКА ДИИХБ СКМнинг бу ҳақидаги расмий сўровига жавобан ҳам маълумот тақдим этмаган.⁸² Бундан ташқари, 2021 йилнинг 2 июлидан бошлаб Twitter, TikTok ва VKontakte ижтимоий тармоқларига, шунингдек Skype ва WeChat каби мессенжерларига кириш расман чеклаб кўйилган.⁸³ Коммуникация соҳасини назорат қилувчи Ўзкомназорат инспекцияси 3 ноябрь куни “қонун талабларига зид равишда Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг шахсга доир маълумотларига ишлов бераётган” Facebook, Instagram, Odnoklassniki, Telegram ва Youtube ижтимоий тармоқлардан фойдаланишни чеклаган.⁸⁴

Халқаро стандартларга мувофиқ, вебсайтларнинг блокаш контентни назорат қилиши, чегаралараро ахборот оқимини чеклаш ёки танқидий ёритишига жазо сифатида қўлланмаслиги керак. Вебсайтлар фақатгина қонунчиликда белгиланган ҳолис ва шаффоф мезонлар асосида блоккланиши мумкин. Шунда ҳам муайян саҳифалар блоккланиб, бутун бошли вебсайтни блокклаш мақсадга мувофиқ эмас. Блокланаётган вебсайтлар ва жамоатчилик чекловнинг сабабларидан хабардор қилиниши лозим ва бу қарор устидан шикоят киритиш имкониятига эга бўлиши керак.

⁸⁰ ДИИХБ СКМ 60 га яқин турли халқаро ОАВ, хизматлар ва инсон ҳуқуқлари ташкилотларининг веб-сайтлари блокланганлигини аниқлаган. Бу веб-сайтларнинг баъзи мутасаддиларининг СКМга хабар беришича, улар регулятордан сайт блока тушиши ҳақида ҳеч қандай огоҳлантириш олмаган.

⁸¹ ФСХХПга берилган 34-умумий изоҳларнинг 19-бандида веб-сайтларни чеклаш сўз эркинлигига қарши бўлмаслиги ва “барча жоиз чекловлар қоида сифатида муайян контент билан боғлиқ бўлиши керак” деб айтилган. БМТ Фикр ва сўз эркинлиги бўйича махсус маърузачиси ва ЕХХТнинг ОАВ эркинлиги бўйича вакили, Америка Давлатлари Ташкилоти (ОАС) сўз эркинлиги бўйича махсус маърузачисининг, Инсон ва халқларнинг ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси (АЧПР) сўз эркинлиги ва ахборотдан фойдаланиш эркинлиги бўйича махсус маърузачисининг 2020 йилдаги [Кўшма Баёотининг](#) 1.а.iii.1-бандида “ОАВни цензура қилиш, жумладан ОАВ веб-сайтини блоклаш ёки интернетни чеклаш орқали” ножоиз эканлиги таъкидлаган.

⁸² АОКА тушунтиришича, бундай маълумот фақатгина давлат идораларига, юридик ва жисмоний шахсларга уларга мансуб бўлган вебсайтлар бўйича берилади. БМТ Фикр ва сўз эркинлиги бўйича махсус маърузачисининг 2011 йилдаги [ҳисоботининг](#) 70-бандида “давлатлар блокланган веб-сайтларнинг тўлиқ рўйхатини ҳамда ҳар бир сайтнинг блоккланиш сабабларини келтириши лозим. Контентни блоклаш ҳақидаги қарорни мустақил суд ёки сиёсий, тижорий ва бошқа ножоиз таъсирлардан ҳоли бўлган бетараф ташкилот чиқариши лозим” деб айтилган.

⁸³ 2021 йил январда “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги қонунга киритилган ўзгартиришларга кўра, интернет хизматларидан ўзбекистонлик фойдаланувчилар ҳақидаги маълумотлар мамлакат ҳудудидаги серверларда сақланиши шартлиги белгиланди. 29 октябрдаги ўзгартиришларга кўра эса, бу талабни амалга оширмаганлик учун 3 йилгача қамоқ жазоси белгиланди. Телекоммуникация соҳасини назорат қилувчи O'zKomNazorat давлат инспекцияси 2 июль куни [талабни бажармаган](#) бешта ижтимоий тармоққа кириш чекланганлигини эълон қилди ([ҳавола рус тилида](#)).

⁸⁴ Бу ижтимоий тармоқларга кириш бир неча соат ўтиб қайта тикланди, O'zKomNazorat бошлиғи “нотўғри ва келишилмаган ҳатти-ҳаракатлари учун” эгаллаб турган вазифасидан [четлатилди](#) ([ҳавола рус тилида](#)).

Сайлов кодекси сайловолди кампаниялари давридаги ОАВ фаолияти учун умумий тартиб-қоидаларни белгилаб беради. МСК 2021 йил апрель ойида қабул қилган 1068-қарорида бу тартиб-қоидалар янада такомиллаштирилди. Қарорда тилга олинган МТРК бешта телеканалда ҳар бир номзодга 3,5 соатлик бепул вақт ҳамда босма ОАВлар ҳафталик нашрларида жой ажратди.⁸⁵ МСК қарорида, шунингдек, 13 вилоят телеканали ва 26 вилоят газетасида номзодларга етарлича вақт ва нашр учун жой ажратилиш белгиланган.

С. МЕДИА МОНИТОРИНГ НАТИЖАЛАРИ

ДИИХБ СКМ амалга оширган ОАВ мониторинги натижаларига кўра, ОАВ сайловолди кампанияси мобайнида номзод ва уларнинг вакилларининг расмий тадбирларини ёритиш билангина кифояланган.⁸⁶ Номзодлар асосан ижобий тарзда ёритилган, уларнинг ёки мансабдор шахсларнинг фаолиятини таҳлилий ёки танқидий ёритиш деярли учрамади.⁸⁷

О‘zbekiston ва О‘zbekiston24 каналлари барча сиёсий партия ва уларнинг номзодлари билан боғлиқ сиёсий ахборотни прайм-тайм пайтида деярли тенг, 11-14 фоиз улушида ёритишга ҳаракат қилган. MY5, Sevimli ва UzReport каби хусусий телеканаллар, қонун талабларига зид равишда, Шавкат Мирзиёевнинг номзод сифатида фаолиятини ёритишга ажратган вақти (34, 39 ва 93 дақиқа) қолган жами тўрт номзодга аталган вақтдан (23, 15 ва 70 дақиқа) кўпроқ эди.⁸⁸ Яна бир хусусий телеканал ZO‘R TV эса сайловолди кампаниясини умуман ёритмади. МСК 1068-қарорига биноан, номзоднинг расмий лавозимдаги фаолиятини ёритиш сайловолди кампания сифатида кўрилмади.

МСК МТРК таркибидаги бешта давлат телеканалидан сайловолди кампанияси давомида ҳар шанба кунини номзодлар ўртасида дебатларга вақт ажратишни белгилаб берган; бироқ бу дебатлар ўтказилмай қолиб кетди. Бу эса номзодларни жонли баҳс-мунозарада кўриш имкониятидан сайловчиларни маҳрум қилди. Сайлов ўтказиладиган ҳафта давомида, номзодларнинг вакиллари олдиндан ёзиб олинган иккита дебатда иштирок этиб, улар асосан модераторнинг саволларига жавоб бердилар, бир-бирлари билан эса деярли баҳс-мунозарага киришмади. Бу дебатлар бир кун олдингина эълон қилинган бўлиб, прайм-таймдан ташқари вақтда эфирга узатилди, бу ҳам дебатларнинг эҳтимолий кузатувчиларининг сонини камлигига сабаб бўлди.⁸⁹

ДИИХБ СКМ томонидан мониторинг қилинган барча онлайн ОАВ ҳам, худди давлат телеканаллари каби, Шавкат Мирзиёевнинг номзод сифатидаги фаолиятини бошқа барча номзодларни жамлагандан кўра кўпроқ ёритди. Бундан ташқари, Шавкат Мирзиёевнинг президент сифатидаги фаолияти, жумладан вилоятларга ташрифи ҳам жуда кенг ёритилган.

ОАВ соҳасини тартибга солувчи орган ҳисобланган, Президент Администрацияси қошидаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги Ўзбекистонда фаолият юритаётган телерадиоканаллар, босма ва онлайн нашрлар ҳамда ижтимоий тармоқларни устидан назорат қилиш

⁸⁵ МТРК ҳам 5 та давлат телеканалда сайлов кампаниясининг ҳар кунда 4 марта номзодлар ҳақида 30 сониялик видеолавҳаларни намоиш қилди.

⁸⁶ ДИИХБ СКМ сайловолди кампанияси мобайнида олтига телеканалда хабарларнинг ёритилишини кузатди: давлатга оид О‘zbekiston ва О‘zbekiston24 ҳамда хусусий MY5, Sevimli, UzReport ва ZO‘R TV. Олтига онлайн ОАВ ҳам кузатилди: Daryo.uz, Gazeta.uz, Kun.uz, Podrobno.uz, Qalampir.uz, Repost.uz.

⁸⁷ Битта кўзга кўринган истисно ўзбек меҳнат мигрантларини солиққа тортишни таклиф қилган Алишер Қодировна нисбатан бошқа номзодлар, ОАВ ва блогерлардан ёрилган танқид бўлди.

⁸⁸ МСК 1068-қарорининг 31-бандида барча ОАВдан номзодлар учун тенг имкон бериш, жумладан уларнинг фаолиятининг тенг ёритиш талаб этилган.

⁸⁹ Иккала дебат ҳам 17:00 ва 18:20 оралиғида эфирга узатилган.

кенг ваколатига эга. Қонунчиликда, халқаро илғор тажрибага зид равишда, АОКА мустақиллиги кафолатланмаган.⁹⁰

МСК топшириғига биноан, АОКА сайловолди кампаниясини ОАВда ёритилишини мониторинг қилиб, МСКга кундалик, жамоатчилик учун ёпиқ, ҳисоботлар топшириши лозим эди. Бу мониторинг натижаларини умумлаштирилган якуний шаклини МСК ўз вебсайтида эълон қилиши айтилган эди, бироқ улар ДИИХБнинг ушбу ҳисоботи ёзилган пайтида ҳам ҳеч қаерда чоп этилмаган. МСК АОКА мониторингининг натижаларига асосланиб ОАВда сайловолди кампаниясининг талаблари бузилганмаганлигини таъкидлаган.

Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлигини шаффоф ва жамоатчилик олдида ҳисобдор, функционал вазифалари аниқ белгиланган, мустақил, холис ва жамоавий бошқарувдаги назорат органига айлантириш масаласини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Бу орган бошқарув аъзоларини тайинлаш механизми турфаликни акс этишига ҳамда манфаатлар тўқнашувини олдини олишига қаратилган бўлиши лозим.

XI. МИЛЛИЙ ОЗЧИЛИКЛАР ИШТИРОКИ

Ўзбекистон кўп миллатли давлатдир. Мамлакат аҳолисининг 83,8 фоизини ташкил этган ўзбеклардан ташқари, асосий этник гуруҳлар тожик, қозоқ, рус ва қорақалпоқлардан иборат.⁹¹ Қорақалпоқлар асосан автоном республика мавқеига эга бўлган Қорақалпоғистон республикасида яшайди.

Конституцияда барча фуқаролар учун жинси, ирқи, миллати, тилидан қатъи назар бир хил ҳуқуқ ва эркинликлар кафилланган. Бу сайловларда этник озчиликка мансуб номзод иштирок этмади. Ҳеч бир номзод ўз сайловолди кампаниясида мамлакатдаги миллатлараро ва элатлараро масалаларга алоҳида урғу бермаган. ДИИХБ СКМ кузатган аксар сайловолди тадбирларда ўзбек тилидан фойдаланилган, баъзиларда бошқа тилларда ҳам маълумот берилган. ДИИХБ СКМ баъзи тарғибот ва ташвиқот материаллари ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилидан ташқари қозоқ, тожик ва туркман тилларида ҳам чоп этилганлигини қайд этган. Сайловолди кампания давомида миллий озчилик вакилларига нисбатан таҳқирловчи фикр билдириш ёки камситиш ҳолатлари ҳақида маълумот келиб тушмади ва кузатилмади.

Сайлов Кодексига кўра, сайлов бюллетенлари давлат тилида, шунингдек ОСК қарорига биноан тегишли округ аҳолисининг кўпчилиги сўзлашадиган тилларда нашр этилади. МСК маълумот беришича, сайлов бюллетенларининг 94,6 фоизи ўзбек тилида (лотин ва кирилл ёзувида), 2,9 фоизи рус ва 2,5 фоизи қорақалпоқ тилида нашр этилган. Сайлов бюллетенлари баъзи округ аҳолисининг кўпчилиги сўзлашадиган бошқа тилларда нашр этилишини ОСКлар сўрамаган.⁹² Кузатувчиларга бу масалада миллий озчиликлардан шикоят келиб тушмаган.

⁹⁰ АОКА раҳбарини президент, унинг ўринбосарларини эса Президент Администрациясининг раҳбари тайинлайди. ФСХХПга берилган 34-умумий изохларнинг 19-бандида давлатларга “ОАВ соҳасида назоратни олиб борадиган мустақил ва жамоавий органни тузиш” тавсия этилган. 2021 йилдаги [Кўшма Баёнотнинг](#) 2.а.iii-банди эса “медиа соҳасини назорат қилувчи ёки сўз эркинлигига кўмаклашувчи барча давлат идоралари сиёсатчилар, давлат арбоблари ва тижорий гуруҳлар таъсиридан ҳоли бўлишини таъминлаш” тавсия этилган.

⁹¹ Сўнги расмий аҳолини рўйхатга олиш 1989 йилда ўтказилган. Навбатдаги, 2020 йилнинг ноябрида бўлиб ўтиши керак бўлган аҳолини рўйхатга олиш тадбири COVID-19 пандемияси деб 2023 йилга қолдирилди.

⁹² Масалан, тожик миллатига мансуб аҳоли Самарқанд ва Бухоро вилоятлардаги ҳудудларда зич яшайди. 1990 йилги Копенгаген ҳужжатининг 32.5-бандига кўра, “миллий озчиликка мансуб инсонлар маълумотни ўз она тилида

ДИИХБ СКМнинг ОАВ мониторинги “Мен овоз бердим. Сиз-чи?” хабардорлик кампанияси тўққиз тилда ўтказилганини кўрсатди. Сайлов билан боғлиқ материаллар, жумладан МСК қарорлари ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилидан ташқари интернетда қозок, тожик ва туркман тилларида ҳам чоп этилган.

ХП. ШИКОЯТЛАР ВА АППЕЛЯЦИЯ

2021 йилги Сайлов кодексига киритилган ўзгартиришлар натижасида, ДИИХБнинг аввалги тавсиясини ҳисобга олган ҳолда, сайлов билан боғлиқ низоларини ҳал қилишнинг муқобил йўллари бартараф қилиниб, процессуал муддатлар қисқартирилган. Бундан ташқари, 2021 йилнинг апрель ойида “Конституциявий суд тўғрисида”ги янги қонун қабул қилинганидан сўнг, жисмоний ва юридик шахслар, барча бошқа ҳуқуқий воситалар иш бермаган тақдирда, ўз конституциявий ҳуқуқларини бузаётган деб тахмин қилаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга мувофиқлигини текшириш тўғрисида ариза билан бевосита Конституциявий судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлди.

ДИИХБ СКМ билан суҳбатлашганларнинг баъзилари суд тизимининг фаолияти биров яхшиланганлигини қайд этган бўлсалар, бошқалари шаффофликнинг, айниқса суд амалиётида, йўқлиги, судлар халқдан узоқлиги ва давлатдан мустақил эмаслиги жамоатчиликнинг суд тизимида бўлган ишончи пасайишда давом этаётганлигини таъкидладилар. ДИИХБ СКМ баъзи суҳбатдошлари сиёсатга аралашган шахслар судловида суд мустақил бўлмаганини билан боғлиқ муаммоларга алоҳида урғу берган.⁹³

Сайлов кодекси барча сайлов иштирокчиларига сайлов жараёни устидан шикоятлар беришга рухсат беради. Бироқ бу соҳадаги сўнгги ислоҳотларни амалда синаб кўриш имкони бўлмади, чунки на сайлов органларининг қуйи даражаларига, на судга арз ёки шикоят келиб тушмаган. Буни ДИИХБ СКМнинг баъзи суҳбатдошлари низоларни ҳал қилиш механизмига ишончнинг пастлиги ва сайловда ҳақиқий рақобат бўлмаганлиги билан изоҳлаган. МСКга фуқаролардан келиб тушган аризаларнинг барчаси фақатгина маълумот олиш билан боғлиқ бўлган.

Жисмоний ва юридик шахслар сайлов қонунчилиги бузилганлиги ҳақида сайлов комиссияларига, жумладан МСКга шикоят қилишлари мумкин. Бу шикоятларни сайлов комиссиялари уч кун ичида кўриб чиқиши лозим бўлади.⁹⁴ Сайлов органларининг ҳаракатлари ёки қарорлари устидан шикоятлар беш кун ичида маъмурий судларга юборилади ва улар томонидан уч кун ичида кўриб чиқилади. МСК устидан берилган шикоятларни Олий суд кўриб чиқади.

олиш, алмашиш ва тарқатиш ҳуқуқига эгадир”. ФСХХПга берилган 25-умумий изоҳнинг 12-бандида “сайлов ҳақидаги маълумот озчиликлар тилида ҳам тақдим этилиши лозим” деб айtilган.

⁹³ Президент суд ҳокимиятининг шаклланиши устидан катта таъсирга эга. Президент Сенатга Конституциявий суд, Олий суди таркибларига, шунингдек Судьялар олий кенгашининг раиси лавозимларига номзодларни тақдим этади; вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари раислари ва раис ўринбосарларини, Ҳарбий суд раисини тайинлайди ва лавозимларидан озод этади; 21 аъзодан иборат Судьялар олий кенгашининг аъзоларини тасдиқлайди. 1990 йилги Копенгаген ҳужжатининг 5.12-бандига ҳамда [БМТ “Судлов мустақиллиги борасида тамал тамойиллар”](#) ининг 1-,4-,6-,7-,10- ва 13-бандларига қаранг.

⁹⁴ Сайловгача олти кундан кам муддат қолган ҳолларда ёки сайлов куни киритилган шикоятларга сайлов комиссиялари дарҳол жавоб бериши шарт. Бу қоида маъмурий судларга киритилган шикоятларга ҳам тааллуқли.

Сайлов кодексида сайлов натижалари устидан шикоят киритишнинг ёки овозларни қайта санаш талабининг сони чегараланмаган. Сайлов давомида йўл қўйилган, овоз бериш яқунларига таъсир қилган қоидабузарликлар сабабли сайлов умуман ёки айрим сайлов округлари бўйича ёхуд айрим сайлов участкалари бўйича ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин. Лекин қонунчиликда бу қоидабузарликлар нимадан иборат эканлиги аниқлаштирилмаган. Айрим сайлов участкалари ёки округлар бўйича сайлов ҳақиқий эмас деб топилган тақдирда ҳам сайлов умуман бўлиб ўтган деб топилиши мумкин бўлса. Лекин қонунчиликда сайлов бўлиб ўтган деб ҳисобланиши учун қанча сайлов участкалари ёки округларда сайлов ҳақиқий эмас деб топилиши кераклиги аниқлаштирилмаган.⁹⁵

Қонунчиликни ўзбошимча талқин этишининг олдини олиш, самарали ҳуқуқий ҳимояни таъминлаш мақсадида Сайлов кодексининг сайлов натижаларини белгилаш ҳақидаги моддалари янада аниқлаштирилиши керак.

Жиноят ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларда сайловга доир моддалар ўта мавҳум бўлиб, баъзи ҳолларда жиноят таркиби борасида аниқлик етишмайди, бу ўз навбатида ҳуқуқни қўллашда тизимийликка раҳна солмоқда.⁹⁶ Сайловга доир қонунбузарликлар учун кўзда тутилган жавобгарлик қилинган жиноятнинг аҳамиятига мос эмас ва қоидабузарликнинг олдини олиш қудратига эга эмас.⁹⁷

Ҳуқуқий аниқликни ўрнатилиши мақсадида, сайловга доир қонунбузарликлар учун жавобгарлик тизими ислоҳ қилиниб, сайлов жараёнига таъсир қилувчи қоидабузарликлар учун ва эҳтимолий қоидабузарларга нисбатан самарали жазо механизми жорий этилиши лозим.

ХIII. САЙЛОВНИ КУЗАТИШ

Сайлов кодекси сайлов жараёнини халқаро ташкилотлардан кузатувчилар, сиёсий партияларнинг вакиллари, ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи бўлмиш Махалла кўмиталаридан кузатувчилар кузатишини белгилаб берган. Сайлов кодексига 2021 йилда киритилган ўзгартиришларга кўра, манфаатдор ташкилотлар эндиликда ўз кузатувчилари тўғрисида сайлов комиссияларига сайловдан камида ўн кун эмас, ўн беш кун олдин ариза билан маълум қилади.

⁹⁵ 1990 йилги Копенгаген ҳужжатининг 5.10-бандига кўра, “барча инсонлар маъмурий қарорлар устидан самарали шикоят этиш имконига эга бўлиши лозим”. 1991 йилдаги [ЕХХТ Москва ҳужжатининг](#) 18.2-бандига ҳам қаранг.

⁹⁶ Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 51.2-51.9 -моддалари сайлов комиссияларининг фаолиятига аралаштириш, уларнинг қарорларини ижро этмаслик ва шу каби сайловни ташкил этиш ҳамда ўтказиш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарликни белгилайди. Лекин бу моддаларда айнан қайси ҳатти-ҳаракатлар аралаштириш ёки таъсир қилишни ташкил этилиши етарлича очиқланмаган. Масалан, 51.8-моддасида фақатгина сайловни молиялаштириш тартибини бузиш ҳақида гап кетмоқдами ёки сайловолди кампаниясини молиялаштириш ҳақида ҳамми, буниси ноаниқ. Жиноят кодексининг 146- ва 147-моддаларида овоз беришнинг яширинлигини бузиш, сайлов натижаларини қалбакилаштириш, сайлов ёки имзо варақаларига сохта ёзувлар киритиш, берилган овозларни атайлаб нотўғри ҳисоблаш, фуқароларнинг сайлаш ёки сайланиш, сайловолди тарғиботи олиб бориш ҳуқуқларини, номзод шахснинг ишончли вакиллари ўз ваколатларини эркин амалга оширишларига тўсқинлик қилиш учун жазо белгиланган. Лекин қонунчиликда бошқасининг номидан овоз бериш ёки тўплам овоз бериш каби давом этаётган ҳуқуқбузарликлар учун жазо кўзда тутилмаган.

⁹⁷ Аксар маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун жисмоний шахсларга 1 225 00 (100 евро) сўмгача, мансабдор шахслар учун 2 450 00 сўмгача жарима кўзда тутилган; сайловни молиялаштириш қоидаларини бузиш ҳамда жамоатчилик фикри сўровлари натижаларини эълон қилиш тартибини бузиш энг жиддий маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланади, бу учун мансабдор шахсларга 5 000 000 сўмгача жарима кўзда тутилган. Жиноий ҳуқуқбузарликлар беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. Лекин қонунда оғирлаштирувчи ҳолатлар белгиланмаган.

Халқаро кузатувчилар МСК аккредитациясидан, бошқалар эса ОСК аккредитациясидан ўтади.⁹⁸ Журналистлар ҳам сайлов жараёнини сайлов участкасида кузатиш учун аккредитациядан ўтиши керак.

Қонунчиликка кўра, маҳалла кўмиталаридан кузатувчиларга сайловни кузатишни 2019 йилда руҳсат берилган. Маҳалла кўмиталари сайловга тайёргарлик ишларида муҳим ўрин тутганини инобатга олсак, улар айтишда сайловни ҳам кузатиши манфаатлар тўқнашувига сабаб бўлиши мумкин.⁹⁹ Сайлов жараёнида бошқа мустақил жамоат ташкилотлари, хусусий ташкилотлар ёки алоҳида фуқаролар учун кузатувчиликни амалга ошириш имконияти кўзда тутилмаган, бу эса халқаро стандартлар ва ЕХХТ мажбуриятларига зиддир ва сайлов жараёнининг шаффофлигига путур етказмоқда.¹⁰⁰ ДИИХБ СКМнинг баъзи суҳбатдошларига кўра, давлат хавфсизлик хизмати мамлакатдаги ННТлар фаолиятини, жумладан уларнинг чет эллик аудиторияга мўлжалланган ҳисоботлари ва баёнотларининг мазмунини назорат қилади.¹⁰¹

Сайлов жараёнида мустақил фуқаролик ташкилотлари ва жамоат бирлашмаларига кузатувчиликни амалга ошириш имконияти берилиши мақсадга мувофиқдир.

XIV. САЙЛОВ КУНИ

Муддатидан олдин овоз бериш 14–20 октябрь кунларида ташкил этилди.¹⁰² Сайловчи тўлдирилган сайлов бюллетенини ёпиқ конвертда қолдиради, конверт тегишли участка сайлов комиссиясининг сейфида сақланади ва сайлов куни бошқа бюллетенларга қўшилади. ДИИХБнинг аввалги тавсияси эътиборга олиниб, конвертнинг елимланган жойи овоз берувчининг имзоси билан тасдиқланиши

⁹⁸ МСК 966 нафар халқаро кузатувчига ва 1 672 нафар журналистга аккредитация берган.

⁹⁹ [“Бетараф сайлов кузатуви ва жамоат ташкилотлари мониторинги учун глобал тамойиллар тўғрисидаги” Баёнотнинг](#) 8-бандида айтилишича, “сайлов кузатувини холис, ён босмасдан ва синчковлик билан олиб бориши учун сиёсий, тижорий ёки бошқа манфаатлар тўқнашувидан холи бўлган инсонларгина сайловларни кузатиши лозим”.

¹⁰⁰ Копенгаген Хужжатининг 8-параграфида айтилишича, “иштирокчи-давлатлар сайловларда халқаро ва маҳаллий кузатувчиларининг иштироки сайлов жараёнининг муваффақиятига олиб келишини эътироф этадилар. Шунинг учун бу давлатлар сайловларни кузатиш учун бошқа (ЕХХТ) давлатлардан муносиб шахслар ва ташкилотларни таклиф қиладилар”. ФСХП 25-моддасига БМТ Инсон Ҳуқуқлари Кўмитасининг 25-Умумий Шарҳининг 20-бандига ҳам қаранг.

¹⁰¹ 2020 йилги БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг [“Ўзбекистоннинг бешинчи даврий ҳисоботи бўйича якуний изоҳлари”](#)да (48-бандида) айтилишича, “Кўмита амалдаги қонунчилик уюшиш эркинлигини ҳамон чеклаётганидан ҳавотирда. Жумладан, (а) ННТ ва сиёсий партияларни рўйхатга олиш талаблари асосиз ва мураккабдир; (б) рўйхатга олмаслик учун сабаблар рўйхати узун; (в) ходими хорижга чиқиши ёки фаолияти учун хориждан маблағ олиш учун ННТлар Адлия вазирлигидан аввалдан руҳсат олиши керак; (г) ННТдан “сиёсий фаолият” билан шуғулланмаслик талаб этилади”. ДИИХБ ва Венеция комиссиясининг “Уюшиш эркинлиги бўйича Йўриқнома”сининг 171-бандига кўра, “уюшмаларда ички эркинлик бўлиши, уларнинг фаолияти давлат аралашувидан холи бўлиши керак. Бу энг муҳим талаб фақатгина уюшма нотижорат бўлиши, дискриминация қилмаслик тамойилини ҳурмат қилиши ва халқаро инсон ҳуқуқларининг стандартларига кўра ноқонуний деб топилган фаолият билан шуғулланмаслиги талабларига тобе бўлиши мумкин”.

¹⁰² МСК берган маълумотга кўра, Ўзбекистонда жами 301 094 нафар сайловчи, хориждаги элчихоналарда эса 120 524 нафар сайловчи овоз берган. Муддатидан олдин овоз беришни амалга ошириш учун сайловчи сайлов кунда бўла олмаслигининг сабаблари (таътил, хизмат сафари, хорижга чиқиш ва ҳоказо) кўрсатилган ариза асосида тегишли участка сайлов комиссиясидан сайлов бюллетенини олади.

талаби бекор қилинган. Шунингдек, чет давлатлардаги дипломатик ва бошқа ваколатхоналар ҳузурида сайловни ташкиллаштиришда баъзи янгиликлар киритилган.¹⁰³

Сайлов куни тинч ва тартибли ўтди, МСК кун давомида матбуот анжуманлари орқали сайлов жараёни ҳақида мунтазам хабар бериб турди ва бу сайловларнинг шаффоф ўтказилишига ўз ҳиссасини қўшди.

МСК COVID-19 пандемияси даврида сайловни ўтказиш тартибини ишлаб чиққан, жумладан ҳарорати баланд сайловчилар участкага киритилмаслиги, уларга алоҳида овоз бериш имкониятини тақдим этиш қондасини татбиқ этган.¹⁰⁴ СКХМ кузатган сайлов участкаларида бу қондаларга умуман олганда риоя қилинган.

А. ОЧИЛИШ МАРОСИМИ ВА ОВОЗ БЕРИШ

СКХМ очилиш маросимини кузатган 128 сайлов участкасида сайлов ўз вақтида ёки кичик кечикиш билан очилган. Кузатувчилар деярли барча участкаларда очилиш жараёнини ижобий баҳолади. Очилиш жараёни умуман олганда яхши ташкиллаштирилган, лекин баъзида УСКлар рўйхатга олинган сайловчиларнинг сонини (18 та УСК) ёки қабул қилиб олинган бюллетенларнинг сони (26 та УСК) каби муҳим маълумотларни эълон қилмаган, бу шарт МСК қорорларида кўзда тутилган эди.

СКХМ кун мобайнида сайлов жараёнини 1 267 та сайлов участкасида кузатди. Сайлов участкаларининг 7 фоизда навбатга туриш тартиби ва COVID-19 пандемияси билан боғлиқ тартибга амал қилиш самарали ташкиллаштирилмаганлиги сабабли одамлар гавжумлашиб кетиш ҳолатлари кузатилди.

Қонунчилликда участкаларда имконияти чекланган сайловчиларга қулай шароит яратиб бериш кўзда тутилган. МСК жумладан аравада кириб овоз беришга мослашган, брайль бюллетени ва лупалар билан жиҳозланган кабинкаларни ташкил этиш орқали барча турдаги ногиронларга қулай шароит яратишга ҳаракат қилган. СКХМ кузатган 80 фоиз участкаларида ногиронлиги бор инсонлар учун шундай қулайликлар яратилган.

Сайлов участкаларида овоз бериш ва бунинг яширин бўлиши учун яратилган шароитлар умуман олганда яхши баҳоланди. Шунга қарамай, яширин овоз бериш тартиби бузилган ҳолатлар ҳам кузатилди. Хусусан, мониторинг қилинган сайлов участкаларининг 5 фоизда кишилар сайлов бериш кабиналарига бирга кирганликлари, 3 фоизда эса, ўзи овоз берган номзодни бошқаларга кўрсатган сайловчилар кузатилганлигини айтиб ўтиш мумкин.

Жиддий камчиликлар орасида сайлов қутиларига бир сайловчи томонидан бир нечта бюллетенлар ташланганини (кузатилган УСКларнинг 4 фоизда), бошқалар номидан овоз берилганлигини (кузатилган УСКларнинг 6 фоизда) ва бир сайловчига бир нечта бюллетень берилганини (кузатилган УСКларнинг 5 фоизда) қайд этиш мумкин. СКХМ шунингдек сайловчилар рўйхатида бир хил имзоларни (кузатилган УСКларнинг 17 фоизда) ва сайловчиларни овоз беришга мажбурлаш ҳолларини (кузатилган УСКларнинг 5 фоизда) пайқагандек бўлган. Сайловчиларнинг

¹⁰³ Ўзбекистоннинг чет давлатлардаги дипломатик ва бошқа ваколатхоналари ҳузуридаги сайлов участкаларида ҳам муддатдан аввал овоз бериш мумкин бўлган.

¹⁰⁴ Ҳар бир УСКга биттадан тиббиёт ходими бириктирилган. Коронавируснинг олдини олиш бўйича ижтимоий масофани сақлаш (камида 2 метр), сайловчилар, УСК аъзолари ва кузатувчилар никоб тақиш қондасига қатъий амал қилиши назарда тутилган.

шахсини тасдиқлаш тартибига тўлиқ амал қилинмади, масалан, 6 фоиз ҳолларда сайлов участкалари ходимлари сайловчиларнинг шахсини тасдиқловчи ҳужжатларини текширмадилар, 5 фоизда сайловчи шахсини тасдиқловчи ҳужжатларида камчилик бўлса ҳам овоз берганлиги аниқланган. Шу сабабли сайлов участкаларининг 11 фоизидаги сайлов жараён салбий баҳоланди.

Кузатилган сайлов участкаларининг деярли барчасида партия кузатувчилари ва аккредитациядан ўтган маҳалла кўмитасининг вакиллари ҳозир бўлган. Сайлов участкаларининг 11 фоизда бунга ваколати бўлмаган шахслар ҳозир бўлганлиги, улар, партия кузатувчилари, маҳалла кўмитасининг вакиллари УСК фаолиятига аралашаётгани кузатилган. Халқаро стандартларга кўра, давлатлар сайловчиларнинг эркин овоз бериш ҳуқуқини кафолатлашга қаратилган амалий чоралар кўриши лозим.¹⁰⁵

УСК фаолиятига нојоиз аралашини олдини олиш ва жазолашга қаратилган самарали чоралар кўрилиши лозим.

СКХМ хабар беришича, қўйи даражадаги сайлов комиссияларига ёки судларга бирорта ҳам шикоят келиб тушмаган, Ички ишлар вазирлиги ва Бош прокуратура ҳам сайлов кунида қоидабузарликлар аниқланмаганини маълум қилган.

В. ОВОЗЛАРНИ САНАШ

СКХМ кузатувчилари 105 сайлов участкасида сайлов кунининг якунланишини ва овоз санаш жараёнини кузатди ва шундан жиддий камчиликлар деб 33 тасидаги аҳволни салбий баҳолади. Сайлов участкаларининг 15 тасида бунга ваколати бўлмаган шахслар санаш жараёнида иштирок этди. Кўп ҳолларда сайлов кутиси очилгунга қадар қилиниши керак бўлган тартиблар кетма-кетлигига риоя қилинмаган.¹⁰⁶ Овоз санаш жараёнида 20 та участкада СКХМ кузатувчилари овозлар жамлаб ташлаб қўйилганига, жумладан бир нечта бюллетенлар тахланиб қутига солинганлигига гувоҳ бўлди. УСКлар кўпинча бюллетенлар сонини солиштириш жараёнига амал қилмади; 41 та ҳолатда баҳсли бюллетенларнинг кучдалиги овоз бериш орқали ҳал қилинмади, 20 та ҳолатда бюллетенлар сони сайловчилар рўйхатидаги имзолар сонига мос келмади. Шунингдек, УСКлар сайлов баённомаларини тўлдиришда (21 та ҳолат) ҳам қийиналди. Аксар УСКлар СКХМ кузатувчилари билан овоз бериш ва санаш жараёнида тўлиқ ҳамкорлик қилдилар.

Ташкилотчилик ва шаффофлик билан боғлиқ нуқсонлар сабабли одамлар гавжумлашуви, бесаранжомлик ва таранглик юзага келганлиги туфайли мониторинг қилинган 14 та ОСКдан 6 тасида якуний натижаларни аниқлаш ва қайд қилиш жараёни салбий баҳоланган.¹⁰⁷ СКХМ кузатувчилари, бази УСКлар сайлов баённомаларини ОСК биноларида тўлдираётганига ёки ОСКнинг тегишли қарорларисиз уларга тузатишлар киритаётганликларига гувоҳ бўлган. СКХМ кузатувчиларининг хабар беришича, улар 3 та ОСКда процессуал жараёнларини кузатишда муайян қийинчилик ёки тўсқинликларга учраган. Сайлов якунидан бироз ўтиб МСК дастлабки таҳминларга кўра сайловда 80.8 фоиз сайловчи иштирок этганини айтган. Дастлабки сайлов натижалари ва ҳар

¹⁰⁵ ФСХХП га 25-умумий изоҳларнинг 20-бандида шундай дейилган: “давлатлар яширин овоз бериш талабини кафиллаши лозим. Бу кафолат талаби, сайловчилар овоз бериш жараёнида ҳар қандай тазйиқдан, кимга овоз бермоқчи эканлигини ёки овоз берганини очиклаш мажбуриятидан холи бўлишига, ёки сайлов жараёнига ноқонуний ва ўзбошимча аралашини олдини олишга қаратилган чоралар кўриши лозимлигини англатади”.

¹⁰⁶ Масалан, 20 та УСКда ишлатилмаган ёки бузиб қўйилган бюллетенлар сони ҳисобга олинмаган, яна 20 ҳолатда улар бекор қилинмаган. Шунингдек, 32 та ҳолатда жами чоп этилган бюллетенлар сони кўрсатилмаган.

¹⁰⁷ Масалан, УСК баённомаларида қўйилган арифметик хатолар Тошкентдаги ОСК фаолиятидаги чалкашликларга сабаб бўлди.

бир номзодга берилган овозлар тақсимотини МСК эртаси куни эълон қилган. 29 октябрь куни Шавкат Мирзиёев расман президент этиб сайлангани эълон қилинган. ОСК ёки УСК даражасида бўлинган натижалар эълон қилинмади, бу сайлов жараёнининг шаффофлигига путур етказди.

Сайлов шаффофлиги ва ҳалоллигини ошириш мақсадида, МСК ўз вебсайтида ОСК ва УСК даражасидаги дастлабки ва якуний натижаларни иложи борича тезкор чоп этиши мақсадга мувофиқдир.

XV. ТАВСИЯЛАР

Матн бўйлаб берилган қуйидаги тавсиялар демократик сайловлар бўйича ЕХХТ доирасидаги мажбуриятлар ҳамда бошқа халқаро мажбуриятлар ва меъёрларга тўлалигича мувофиқ равишда Ўзбекистонда сайловларни ўтказиш борасидаги ҳаракатларни қўллаб-қувватлаш мақсадида кўриб чиқиш учун тақдим этилмоқда. Ушбу тавсиялар ҳозирча эътиборсиз қолган ДИИХБнинг аввалги тавсиялари билан биргаликда ўқилиши керак.¹⁰⁸ ДИИХБ сайлов жараёнини янада яхшилашда ва ушбу ҳамда аввалги ҳисоботларда берилган тавсияларга амал қилишда Ўзбекистон Республикасининг бошқарув органларига ёрдам беришга тайёр.

A. УСТИВОР ТАВСИЯЛАР

1. Ҳақиқий плюралистик муҳитни таъминлаш мақсадида, сиёсий ва ижтимоий уюшиш, йиғилиш ва фикр билдириш эркинликлари борасидаги қонунчилик қайта кўриб чиқилиши лозим. Қонун чиқарувчилар бу борадаги барча чекловлар истисно тарзида, фақатгина зарур бўлганда, демократик тамойилларга амал қилган ҳолда қўлланилишини таъминлаши лозим. Ушбу ислохотлар, халқаро стандартларга мувофиқ, инклюзив, ошқора ва жамоатчилик билан маслаҳатлашув асосида ҳамда кейинги сайловлардан анча аввал ўтказилиши лозим.
2. Сиёсий партияларни рўйхатга олиш борасидаги талаб ва тартиблар уюшиш эркинлиги ва плюрализмга ҳурмат ва тарғиб руҳига мувофиқ қайта кўриб чиқилиши лозим. Сиёсий партияларни рўйхатга олиш жараёни тўлалигича шаффоф ва объектив мезонлар асосида бўлиши, бу жараён устидан арз ва шикоятлар эса суд тартибида кўриб чиқилиши лозим.
3. Мутасаддилар амалда давлат ва партия ўртасида аниқ чегарани ўтказиши лозим. Мансабни суиистеъмол этишга қарши самарали жазо механизмини жорий этиш ва қўллаш лозим.

¹⁰⁸ ЕХХТнинг 1999 йилда [Истанбулда қабул қилинган ҳужжатининг](#) 24-бандига мувофиқ ЕХХТга иштирокчи давлатлар ўз зиммаларига “ДИИХТнинг сайлов соҳасидаги баҳолашлари ва тавсияларига дарҳол риоя этиш” мажбуриятини олганлар. Аввалги тавсияларга риоя этилганлигини ДИИХБ қуйдагича баҳолайди: - 2019 йилдаги [парламент сайловларининг якунлари](#) бўйича берилган 17, 25, 31 ва 32 рақамли ҳамда 2016 йилдаги [президентлик сайловларининг якуний хулосаларидаги](#) 12 рақамли тавсиялар тўлиқ татбиқ этилган. - 2019 йилдаги парламент сайловларининг якунлари бўйича берилган 15, 21, 23, 30, 31 рақамли ҳамда 2016 йилдаги президентлик сайловларининг якуний хулосаларидаги 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 21, 22, 23 рақамли тавсиялар асосан татбиқ этилган. - 2019 йилдаги парламент сайловларининг якунлари бўйича берилган 2, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 26, 28 рақамли ҳамда 2016 йилдаги президентлик сайловларининг якуний хулосаларидаги 1, 3, 10, 13, 19 рақамли тавсиялар қисман татбиқ этилган. Шунингдек, ДИИХБ [сайловлар билан боғлиқ тавсиялар базасига](#) қаранг.

4. Тухмат ва бўҳтон тушунчалари қонунчиликда аниқ тавсифланиши лозим. Халқаро стандартларга мувофиқ тарзда бу қоидабузарликларни декриминаллаштириш, белгиланган жиноий жазони жабрланувчининг обрўсини тиклашга қаратилган маъмурий чоралар билан алмаштириш лозим. Белгиланган жарималар мутаносиб бўлиши ҳамда сўз ва фикр эркинлигига раҳна солувчи бўлмаслиги лозим. Қонунчиликда алоҳида давлат хизматчилари ёки жамоат арбобларига нисбатан устивор ҳимоя механизмлари ёки уни ҳақорат қилганлик учун каттарок жазо белгиланмаслиги лозим.
5. Тил билиш, муқим истиқомат, ногиронлик ва партиявийлик билан боғлиқ чекловлар халқаро стандарт ва мажбуриятлар билан мувофиқлаштирилиши лозим.
6. Сайловчилар рўйхати ҳамда овоз бериш жараёнининг эҳтимолий суиистеъмолига қарши чора сифатида сайлов куни сайловчилар рўйхатига қўшимча қилиш фақатгина аниқ белгиланган қоидалар асосида суд ёки маъмурий тартибда бўлиши лозим.
7. Халқаро стандартларга мувофиқ, вебсайтларнинг блоклаш контентни назорат қилиш, чегараларо ахборот оқимини чеклаш ёки танқидий чиқишларга жазо сифатида хизмат қилмаслиги керак. Вебсайтлар фақатгина қонунчиликда белгиланган ҳолис ва шаффоф мезонлар асосида блоккланиши мумкин. Шунда ҳам муайян саҳифалар блоккланиб, бутун бошли вебсайтни блоклаш мақсадга мувофиқ эмас. Блокланаётган вебсайтлар ва жамоатчилик чекловнинг сабабларидан хабардор қилиниши лозим ва бу қарор устидан шикоят киритиш имконига эга бўлиши керак.
8. Сайлов жараёнида мустақил фуқаролик ташкилотлари ва жамоат бирлашмаларига кузатувчиликни амалга ошириш имконияти берилиши, тегишли қонунчилик қайта кўриб чиқилиши мақсадга мувофиқдир.
9. УСҚларнинг, жумладан маҳалла қўмиталаридан мустақиллигини ошириш мақсадида комиссия аъзоларини тайинлаш тартиби ва мезонлари аниқлаштирилиши лозим. Сайловни ташкил этиш амалиётини тизимлаштириш мақсадида УСҚ аъзолари ягона стандартлар асосида ўқитилиши лозим.

В. БОШҚА ТАВСИЯЛАР

САЙЛОВ ТИЗИМИ ВА ҚОНУНЧИЛИГИ

10. Сайлов қонунчилигини ислоҳ қилишга қаратилаётган ҳаракатлар ДИИХБнинг ушбу ва аввалги ҳисоботларида аниқланган камчиликларни ўзаро маслаҳатлашув орқали бартараф этишда давом этиши лозим.

САЙЛОВ МАЪМУРЧИЛИГИ

11. Сайлов маъмуриятида хотин-қизларнинг иштирокини яънада ошириш масалаларига эътибор қаратиш лозим.

САЙЛОВЧИЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ

12. Ҳуқуқий лаёқати деб сайлов ҳуқуқини чеклашни қайта кўриб чиқиш ва халқаро мажбуриятларга мослаштириш лозим.

13. Сайлов жараёни фақатгина ваколатли идоралар томонидан ташкил этилиши лозим, сайлов комиссияларининг аъзолари ва бошқа мансабдор шахсларнинг, жумладан маҳалла кўмиталарининг аъзолари ва фаолларининг функционал вазифалари ўртасидаги чегаралар аниқ ўтказилган бўлиши керак.

САЙЛОВОЛДИ КАМПАНИЯСИ

14. Хотин-қизларнинг жамоат ҳаётидаги ва сиёсатидаги, айниқса қарор қабул қилувчи юқори мансаблардаги улушини янада ошириш мақсадида кенг ҳуқуқий, институционал ва маърифий чоралар кўрилиши лозим. Сиёсий партияларга аёлларнинг сиёсий карьерасида кўмаклашиши, сайловолди кампанияларидаги ўрнини ошириши ва гендер масалаларини ўз дастурларига киритиши тавсия этилади. Шу мақсадда гендер тенгликни тарғиб қилаётган партияларнинг давлат бюджетидан молиялаштирилиш ҳажмини ошириш, партияларнинг аёллар қанотига моддий ёрдам бериш масаласини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

САЙЛОВ КАМПАНИЯСИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ

15. Сайловчиларнинг сиёсий иштироки ва плюрализмни янада тарғиб этиш мақсадида, сайловолди кампаниясини молиялаштириш қоидалари халқаро илғор тажриба билан мувофиқлаштирилиши лозим. Инсонлар ҳам сайловолди кампаниясини ўз ҳисобидан, хайриялар эвазига молиялаштириш имконига эга бўлиши лозим. Қонунчиликда ушбу хайриянинг ҳажми, вақти ва усули борасида муайян қоидалар, ҳамда ушбу шахсий манбадан келаётган маблағлар ҳақида ҳисобот бериш ва аудитдан ўтказиш талаблари кўзда тутилган бўлиши мумкин.
16. Шаф оффлик ва ҳисобдорликни ошириш мақсадида, сайловолди кампанияси билан боғлиқ барча молиявий ҳисоботлар, шу жумладан оралик ҳисоботи ҳам, ўз вақтида ошкор этилиши керак. Кампанияни молиялаштириш билан боғлиқ қоидабузарликларга мутаносиб ва таъсирчан жазо чораларини қўллаш масаласи кўриб чиқилиши лозим.

МЕДИА

17. Узатилаётган ахборот турини, сифатини ошириш ва фикр плюрализмни таъминлаш мақсадида давлатга оид МТРКни турли манбалардан молиялаштириладиган, мустақил раҳбарият бошчилигида аниқ белгиланган жамоавий талабга биноан фаолият юритадиган жамоат компаниясига айлантириш тавсия этилади. Бундай телерадиокомпания сиёсий воқеликни, жумладан сайловларни бетараф ва вазмин усулда ёритиши талаб этилади.
18. Инсонларнинг маълумот олиш ҳуқуқи ва сайловчиларнинг муносиб танловига кўмаклашиш мақсадида мутасаддилар жамоатчилик манфаатидаги идоравий маълумотларни фаол ва барвақт чоп этиб туриши лозим. Бундай маълумот олиш учун осон, тез, самарали ва амалий шаклда тақдим этилиши лозим.
19. Учунчи томон ахборотининг ҳолислиги ва ишончлилиги учун уни ўз платформасида тарқатган ўртақаш ОАВ ёки блогерларни жавобгар қилувчи қонунчилик нормалари бекор қилиниши лозим, чунки бундай жавобгарлик сайловолди кампаниясидаги баҳс-мунозарани ихоталашига олиб келади. Бунга истисно ушбу контентга аралашган ёки мустақил, бетараф назорат органининг контентни ўчириш қонуний талабномасига бўйсунмаган ОАВ ёки блогерлар бўлиши мумкин.

20. Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлигини шаффоф ва жамоатчилик олдида ҳисобдор, функционал вазифалари аниқ белгиланган, мустақил, холис ва жамоавий бошқарувдаги назорат органига айлантириш масаласини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Бу орган бошқарув аъзоларини тайинлаш механизми турфаликни акс этишга ҳамда манфаатлар тўқнашувини олдини олишга қаратилган бўлиши лозим.

ШИКОЯТЛАР ВА АППЕЛЯЦИЯ

21. Қонунчиликни ўзбошимча талқин этишнинг олдини олиш, самарали ҳуқуқий ҳимояни таъминлаш мақсадида Сайлов кодексининг сайлов натижаларини белгилаш ҳақидаги моддалари янада аниқлаштирилиши керак.
22. Ҳуқуқий аниқликни ўрнатиш мақсадида, сайловга доир қонунбузарликлар учун жавобгарлик тизими ислоҳ қилиниб, сайлов жараёнига таъсир қилувчи барча қоидабузарликлар учун ва эҳтимолий қоидабузарларга нисбатан самарали жазо механизми жорий этилиши лозим.

САЙЛОВ КУНИ

23. УСК фаолиятига ножоиз аралашини олдини олиш ва жазолашга қаратилган самарали чоралар кўрилиши лозим.
24. Сайлов шаффофлиги ва ҳалоллигини ошириш мақсадида, МСК ўз вебсайтида ОСК ва УСК даражасидаги дастлабки ва якуний натижаларни иложи борича тезкор чоп этиши мақсадга мувофиқдир.

ИЛОВА I: САЙЛОВНИНГ ЯКУНИЙ НАТИЖАЛАРИ¹⁰⁹

Партия	Овозлар	Ҳоизда
Баҳром Абдуҳалимов (АСДП)	549,766	3.4
Алишер Қодиров (МТДП)	888,513	5.5
Шавкат Мирзиёев (ЎзЛиДеП)	12,988,964	80.1
Нарзулло Обломуродов. (ЭП)	670,641	4.1
Мақсуда Ворисова (ХДП)	1,075,016	6.6

Жами рўйхатга олинган сайловчилар сони	20,158,907
Сайловда қатнашганларнинг умумий давомати	16,212,343 (80.42%)
Ҳақиқий деб топилган сайлов бюллетенларнинг сони	16,172,900
Ҳақиқий эмас деб топилган сайлов бюллетенларнинг сони	39,443 (0.24 %)

ИЛОВА II: САЙЛОВЛАРНИ КУЗАТИШ ХАЛҚАРО МИССИЯСИ ТАРКИБИДАГИ КУЗАТУВЧИЛАР РЎЙХАТИ

ЕХХТ Парламент Ассамблеяси

Райнолд Лопатка	Махсус координатор	Грузия
Даниэла Де Риддер	Делегация раҳбари	Норвегия
Ферран Коста	Депутат	Андорра
Ахел Кассеггер	Депутат	Австрия
Николаус Счерак	Депутат	Австрия
Харалд Жосеф Троч	Депутат	Австрия
Давор Бернардис	Депутат	Хорватия
Жан Хорник	Депутат	Чех Республикаси
Ладислав Вацлавек	Депутат	Чех Республикаси
Жан Залоудик	Депутат	Чех Республикаси
Раидма Мати	Депутат	Эстония
Эва-Жоханна Элоранта	Депутат	Финляндия
Пиа Каума	Депутат	Финляндия
Жоонас Контта	Депутат	Финляндия
Жоханнес Коскинен	Депутат	Финляндия
Ауде Боно-Вандорме	Депутат	Франция
Валерие Боер	Депутат	Франция
Франсоис Жоливет	Депутат	Франция
Жеан-Йвес Леконте	Депутат	Франция
Дидиер Парис	Депутат	Франция
Андреи Хунко	Депутат	Германия
Чристоф Нойманн	Депутат	Германия
Виктор Паул Подолай	Депутат	Германия
Анастасия Гкара	Депутат	Греция
Димитриос Маркапоулос	Депутат	Греция
Георгиос Варременос	Депутат	Греция
Зенгер Зенгер-Залан	Депутат	Венгрия
Михаил Крид	Депутат	Ирландия
Мауро Дел Барба	Депутат	Италия
Жианлука Феррара	Депутат	Италия

Эммануэле Скаглиучи	Депутат	Италия
Вито Ваттуоне	Депутат	Италия
Акмарал Алназарова	Депутат	Қозоғистон
Бакит Торобаев	Депутат	Қирғизистон
Рада Туманбаева	Депутат	Қирғизистон
Густаве Граас	Депутат	Люксембург
Клауде Хааген	Депутат	Люксембург
Жосе Лорше	Депутат	Люксембург
Лидия Мутч	Депутат	Люксембург
Арда Геркенс	Депутат	Нидерландлар
Фарах Карими	Депутат	Нидерландлар
Барбара Бартус	Депутат	Польша
Радослав Фогиел	Депутат	Польша
Казимиерз Клеина	Депутат	Польша
Роберт Квиатковски	Депутат	Польша
Жоанна Личоска	Депутат	Польша
Дариусз Росати	Депутат	Польша
Агниешка Соин	Депутат	Польша
Жасек Влосович	Депутат	Польша
Костел Некулаи Дунава	Депутат	Румыния
Каталин Даниел Фенечиу	Депутат	Румыния
Габор Хажду	Депутат	Румыния
Сцаба Кончеи	Депутат	Румыния
Кристине Теллманн	Депутат	Румыния
Богдан-Андрей Тоадер	Депутат	Румыния
Мичеле Муратори	Депутат	Сан Марино
Паоло Ронделли	Депутат	Сан Марино
Петер Осуский	Депутат	Словакия
Жохан Бусер	Депутат	Швеция
Маргарета Седерфелт	Депутат	Швеция
Жасенко Оманович	Депутат	Швеция
Ясмине Посио	Депутат	Швеция
Ларс Томссон	Депутат	Швеция

Селами Альтинок	Депутат	Туркия
Юсуф Басер	Депутат	Туркия
Мехмет Саид Киразоглу	Депутат	Туркия
Хисяр Озсой	Депутат	Туркия
Артур Герасимов	Депутат	Украина
Вадим Халаичук	Депутат	Украина
Евхенииа Кравчук	Депутат	Украина
Микита Потураев	Депутат	Украина
Сергии Рахманин	Депутат	Украина
Лукас Мусси	Делегация ходими	Австрия
Жеан-Лус Блоуэт	Делегация ходими	Франция
Томас Гримм	Делегация ходими	Германия
Георгиос Чемпоурис	Делегация ходими	Греция
Темирлан Маришов	Делегация ходими	Қирғизистон
Нурлан Мирзаяров	Делегация ходими	Қирғизистон
Марсин Мйкиетинский	Делегация ходими	Польша
Анса Сонстантин	Делегация ходими	Румыния
Жонатан Демнер	Делегация ходими	Швеция
Фредерик Свенссон	Делегация ходими	Швеция
Эсем Даник Гокче	Делегация ходими	Туркия
Алла Глушченко	Делегация ходими	Украина
Виллиам Коннор	Делегация ходими	АҚШ
Жанис Хелвиг	Делегация ходими	АҚШ
Фаримах Дафтарй	ЕХХТ ПА Котибияти	Франция
Стефание Колчанов	ЕХХТ ПА Котибияти	Франция
Лоис Поулаин	ЕХХТ ПА Котибияти	Франция
Нина Хенке	ЕХХТ ПА Котибияти	Германия
Фрейжа Коси	ЕХХТ ПА Котибияти	Германия
Роберто Монтелла	ЕХХТ ПА Котибияти	Италия
Гуидо Алмеригогна	ЕХХТ ПА Котибияти	Италия
Анна Ди Доменисо	ЕХХТ ПА Котибияти	Италия
Дариа Боярская	ЕХХТ ПА Котибияти	Россия Федерацияси
Димитриже Тодорис	ЕХХТ ПА Котибияти	Сербия

Манучехр Салохудинов ЕХХТ ПА Котибияти Тожикистон

Европа Парламенти

Хейди Хаутала	Делегация раҳбари	Финляндия
Атидзе Алиева-Вели	Депутат	Болгария
Рихо Террас	Депутат	Эстония
Максимилиан Крах	Депутат	Германия
Андрис Америкс	Депутат	Латвия
Ричард Чарнески	Депутат	Польша
Якоп Г. Далунде	Депутат	Швеция
Олинка Хармениес	Делегация ходими	Белгия
Жулиана Шмит	Делегация ходими	Германия
Жоанна Реждйч	Делегация ходими	Польша
Каролине Костелло	Европарламент Котибияти	Ирландия
Кристина Кастагноли	Европарламент Котибияти	Италия
Элена Франчешинис	Европарламент Котибияти	Италия

ДИИХБ СКМ қисқа муддатли кузатувчилари

Лианна Мкртчян	Арманистон
Ани Мнатсаканян	Арманистон
Анна Погосян	Арманистон
Тигран Саядян	Арманистон
Шахин Асадли	Озарбайжон
Раван Гурбанов	Озарбайжон
Карел Каппелле	Белгия
Гилом Чокуэт	Белгия
Хелена Саэлман	Белгия
Ан Ван де Каутер	Белгия
Элиска Флидрова	Чех Республикаси
Филип Канда	Чех Республикаси
Вероника Миткова	Чех Республикаси
Алена Обрусникова	Чех Республикаси

Жосеф Панек	Чех Республикаси
Микаэла Поспишилова	Чех Республикаси
Ян Сир	Чех Республикаси
Гретхе Билле	Дания
Санне Хоулинд	Дания
Жонас Жепсен	Дания
Мичаэл Странд	Дания
Сулев Лаане	Эстония
Надине Ачоуи-Лесаге	Франция
Кристиан Бартлен	Франция
Александр Биллауд-Сурвале	Франция
Филиппине Брийго	Франция
Зое Де Надаи	Франция
Мелисса Диагне	Франция
Жоселин Гуиттон	Франция
Пассале Ле Хел	Франция
Матё Лемоине	Франция
Реми Пеллерин	Франция
Малхаз Чкадуа	Грузия
Гиорги Эзугбая	Грузия
Нино Ризхамадзе	Грузия
Кристина Толордава	Грузия
Ребека Альт	Германия
Петер Бесселманн	Германия
Хелмар Бонлеин	Германия
Даниел Бронкал	Германия
Эдгар Бруэсер	Германия
Жан Бусч	Германия
Улрике Дэсслер	Германия
Томас Доэн	Германия
Кристоф Эссер	Германия
Микаэл Хен	Германия

Йоахим Кэцлер	Германия
Стефан Коэппе	Германия
Аннели Косчелла	Германия
Даниел Кунхенрих	Германия
Ребека Меир	Германия
Хайко Майнхардт	Германия
Анжа Мир	Германия
Петра Рут	Германия
Йоханнес Шлихте	Германия
Лин Швайцфурс	Германия
Кристиан Сеилер	Германия
Флориан Сеитц	Германия
Анка Стан	Германия
Кристоф Веит	Германия
Микаэл Вален	Германия
Кристина Катона	Венгрия
Жулиа Попелисс	Венгрия
Эмесе Тóт	Венгрия
Роселла Бонарриго	Италия
Энрика Бранчалеони	Италия
Сесира Дамиани	Италия
Массимилиано Макри	Италия
Андреа Манта	Италия
Федерико Орси	Италия
Франческо Палетти	Италия
Даниеле Сферра	Италия
Рената Гардиоли	Италия
Иляс Курманов	Қозоғистон
Меерим Кубаничбек	Қирғизистон
Рустам Токоев	Қирғизистон
Азизбек Усманов	Қирғизистон
Нида Далмантайте	Литва

Лиана Вазбиене	Литва
Ион Маноле	Молдова
Элена Прохнитчи	Молдова
Маартен Хореман	Нидерландлар
Паулине Мичгелсен	Нидерландлар
Лодевижк Ван Баннинг	Нидерландлар
Мариа Ида Вриженс	Нидерландлар
Ханне Хансон	Норвегия
Марсиа Андреа Хаугедал	Норвегия
Марен Сагвааг Ретланд	Норвегия
Нина Вессел	Норвегия
Премишлав Далек	Польша
Андрей Фафара	Польша
Ярослав Годун	Польша
Матеуш Камионка	Польша
Малгорзата Латкиевич-Павлак	Польша
Мариус Марчевски	Польша
Марек Матуциак	Польша
Масиеж Миелник	Польша
Магдалена Опалка	Польша
Беата Пекса	Польша
Радослав Петерман	Польша
Магдалена Полак-Золодкиевич	Польша
Михал Сарниски	Польша
Адам Сауэр	Польша
Элзбиета Свидровска	Польша
Паула Мачадо	Португалия
Мариа Маркуилас	Португалия
Герман Абдуллаев	Россия Федерацияси
Диана Аинетдинова	Россия Федерацияси
Руслан Арсанукаев	Россия Федерацияси
Сергей Бабуркин	Россия Федерацияси

Дмитрий Багдулин	Россия Федерацияси
Карина Багиева	Россия Федерацияси
Андрей Бородин	Россия Федерацияси
Борис Диаконов	Россия Федерацияси
Дмитрии Дриучин	Россия Федерацияси
Камилиа Дзхаббарова	Россия Федерацияси
Иван Фетисов	Россия Федерацияси
Олег Франтсев	Россия Федерацияси
Денис Гнедин	Россия Федерацияси
Анна Гозхина	Россия Федерацияси
Олга Карсанова	Россия Федерацияси
Мариа Катаева	Россия Федерацияси
Алеся Каляпина	Россия Федерацияси
Павел Копченков	Россия Федерацияси
Александр Ланкевич	Россия Федерацияси
Анна Лисенина	Россия Федерацияси
Анна Макаренкова	Россия Федерацияси
Иван Минкевич	Россия Федерацияси
Алексей Мосин	Россия Федерацияси
Андрей Оствалд	Россия Федерацияси
Сергей Оверченко	Россия Федерацияси
Всеволод Перевозчиков	Россия Федерацияси
Дмитрий Семёнов	Россия Федерацияси
Руслан Шемелин	Россия Федерацияси
Наталя Спиридонова	Россия Федерацияси
Андрей Телушкин	Россия Федерацияси
Святослав Терентев	Россия Федерацияси
Владимир Титов	Россия Федерацияси
Мариа Вилкова	Россия Федерацияси
Элена Виноградова	Россия Федерацияси
Александр Владиченко	Россия Федерацияси
Бенадик Кисс	Словакия

Виктор Карлос	Испания
Пассуал Планчуэло	Испания
Алежандро Вивансос Галиано	Испания
Гунилла Давидссон	Швеция
Сарл Матти Эк	Швеция
Маж Густафссон	Швеция
Ханс Ларссон	Швеция
Анна Мәрит Межхерт Селтборг	Швеция
Бертил Андреас Перссон	Швеция
Миа Римбй	Швеция
Мичеле Саластри	Швейцария
Франсине Жон	Швейцария
Фритз Кребс	Швейцария
Аннина Шнайдер	Швейцария
Ферда Аккерман	Туркия
Ресул Ялчин	Туркия
Самвел Арустамян	Украина
Артем Бийкало	Украина
Алла Скрипник	Украина
Станислав Золудиев	Украина
Катерина Коттрелл	Бирлашган Қироллик
Симон Коттрелл	Бирлашган Қироллик
Жон Эрлс	Бирлашган Қироллик
Мелание Лезерс	Бирлашган Қироллик
Эмма Масри	Бирлашган Қироллик
Тимоти Торлот	Бирлашган Қироллик
Денис Ваддингам	Бирлашган Қироллик
Элисабет Росенстоск-Силлер	АҚШ
Омар Баргос	АҚШ
Кристофер Бек	АҚШ
Петер Бежгер	АҚШ
Йосеф Броссарт	АҚШ

Барбара Сатес	АҚШ
Сесия Сиепиела-Каэлин	АҚШ
Катерне Харпер	АҚШ
Барбара Жасксонмсинтош	АҚШ
Жуние Йозеп	АҚШ
Мари Жуди	АҚШ
Лециа Лозовй	АҚШ
Эда Матчак	АҚШ
Николас Мазик	АҚШ
Жамес Макю	АҚШ
Кристина Митчелл	АҚШ
Келли Паислей	АҚШ
Кати Паркисон	АҚШ
Ураня Петит	АҚШ
Себастиен Пейруз	АҚШ
Тристан Пиерс	АҚШ
Гинетте Профете	АҚШ
Ралей Куинсенберри	АҚШ
Матю Регер	АҚШ
Филип Рихтер	АҚШ
Грегорй Слотта	АҚШ
Роберт Соренсон	АҚШ
Марй Стегмаиер	АҚШ
Шапари Такселл	АҚШ
Меган Тинглей	АҚШ
Лаурен Веинер	АҚШ
Роксана Вайсс	АҚШ
Деги Вилхелм	АҚШ
Шари Вилсон	АҚШ
Кайл Воод	АҚШ
Этан Яке	АҚШ

ДИИХБ СКМ асосий гуруҳи

Оуэн Мёрфи	ДИИХБ СКМ раҳбари	Ирландия
Ингрид Госсингер		Австрия
Елена Ковалёва		Беларус
Антон Томсен		Дания
Микеил Голижашвили		Грузия
Силке Титтел		Германия
Ахмад Расули		Қирғизистон
Роман Раилеян		Молдова
Макс Бадер		Нидерландлар
Ян Карески		Шимолий Македония
Михал Галковски		Польша
Бартош Лех		Польша
Мария Краузе		Румыния
Ивана Станожев		Сербия
Егор Тилпунов		Украина
Евгения Замрии		Украина
Крис Тейлор		Бирлашган Қироллик

ДИИХБ СКМ узоқ муддатли кузатувчилари

Аднан Хабул	Босния ва Герцеговина
Павлина Оман	Чех Республикаси
Мартин Окнехт	Чех Республикаси
Поул Сване	Дания
Жаана Кархило	Финляндия
Бенедикте Контамин	Франция
Александр Биллетте	Франция
Лела Талиури	Грузия
Хеике Бадденхаусен	Германия
Кирстен Мюллер	Германия
Балаш Радос	Венгрия

Даниела Боттигелли	Италия
Фабрицио Виелмини	Италия
Раушан Болоталиева	Қирғизистон
Рикардас Рамоска	Литва
Инеке Аппел	Нидерландлар
Томас Хаг	Норвегия
Тронд Хасби	Норвегия
Якуб Херолд	Польша
Вожсиеч Поникиевски	Польша
Эвгенй Логинов	Россия Федерацияси
Алессандро Бартолини	Швеция
Жоханна Линдэн	Швеция
Томас Холцер	Швейцария
Мартин Миндер	Швейцария
Марк Валлер	Бирлашган Қироллик
Хелен Корнблум	АҚШ
Жессиса Наш	АҚШ

ДИИХБ ҲАҚИДА

Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюро (ЕХХТ/ДИИХБ) аъзо давлатларга “инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларни тўлиқ таъминлаш, қонун устуворлигига риоя қилиш, демократик тамойилларни рағбатлантириш ва (...) демократик институтларни шакллантириш, мустаҳкамлаш ва ҳимоя қилишда ҳамда бутун жамият кўламида бағрикенгликни ривожлантиришда” ёрдам кўрсатишга чақирилган ЕХХТнинг асосий институтидир (1992 йилги Хелсинки саммити ҳужжати). Бу ЕХХТнинг инсоний ўлчови ҳисобланади.

Варшавада (Польша) жойлашган ЕХХТ/ДИИХБ 1990 йилдаги Париж саммитида Эркин сайловлар бюроси сифатида ташкил этилган бўлиб, 1991 йил май ойидан ўз фаолиятини бошлаган. Бир йил ўтгач бюронинг ваколати инсон ҳуқуқлари ва демократлаштириш масалаларини ўз қамровига олиши туфайли кенгайиб, бу ўзгаришлар унинг номида ҳам ўз аксини топди. Ҳозирги кунда бюро штатида 130 нафардан ортиқ ходим ишлайди.

ЕХХТ/ДИИХБ Европада **сайловларни кузатиш** соҳасида етакчи ташкилот ҳисобланади. Ҳар йили бюро ЕХХТ минтақасида ўтказилаётган сайловлар ЕХХТ доирасидаги мажбуриятлар, демократик сайловлар ўтказиш бўйича бошқа халқаро стандартлар ва миллий қонунчиликка мослигини баҳолаш учун минглаб кузатувчилар сафарбарлигини мувофиқлаштиради ва ташкил этади. Унинг ноёб методологияси сайлов жараёнининг барча жиҳатларини чуқур таҳлил қилиш имконини беради. Ёрдам кўрсатиш лойиҳаларини амалга ошириш орқали ЕХХТ/ДИИХБ аъзо давлатларга сайлов пойдеворини мустаҳкамлашга кўмак беради.

Бюронинг **демократлаштириш** бўйича фаолияти қуйидаги соҳаларни ўз ичига олади: қонун устуворлиги, қонунчилик соҳасида кўмак, демократик бошқарув, миграция ва кўчиш эркинлиги, ҳамда гендер тенглик. ЕХХТ/ДИИХБ демократик тузилмаларни ривожлантириш бўйича ҳар йили бир қатор аниқ мақсадга йўналтирилган дастурларни амалга оширади.

Шунингдек, ЕХХТ/ДИИХБ аъзо давлатларга ЕХХТ инсоний ўлчовлари борасида қабул қилинган **инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини** мустаҳкамлаш ва ҳимоя қилиш бўйича уларнинг мажбуриятларини бажаришда кўмак беради. Бунга терроризмга қарши курашиш шароитларида инсон ҳуқуқларига риоя этиш, одам савдоси қурбонларининг ҳуқуқлари ҳимоясини кучайтириш, инсон ҳуқуқлари борасида ўқитиш ва ўргатиш, инсон ҳуқуқларининг риоя қилинишини мониторинг қилиш ва ҳисобот бериш, шунингдек, хотин-қизлар ҳуқуқлари ва уларнинг хавфсизлиги каби соҳаларда ҳамкорликни рағбатлантириш, имкониятларни ривожлантириш ва тажриба алмашиш мақсадида кенг доирадаги ҳамкорлар билан биргаликдаги ишлар воситасида эришилади.

Бағрикенглик ва камситмаслик соҳалари доирасида ЕХХТ/ДИИХБ нафрат, ирқчилик авж олиши, ксенофобия, антисемитизм ва бағрикенгсизликнинг бошқа шаклларига қарши курашни қўллаб-қувватлашда аъзо давлатларга ёрдам кўрсатади. Бағрикенглик ва камситмаслик борасидаги ЕХХТ/ДИИХБ фаолияти қуйидаги соҳаларга қаратилган: қонунчилик; қонунларни ижро этиш таълими; нафрат асосидаги жиноят ва ходисаларни мониторинг қилиш, улар юзасидан ҳисоботлар тайёрлаш ва уларга жавобан ҳаракат қилиш; бағрикенглик, ҳурмат ва ҳамжиҳатликни рағбатлантириш бўйича ўқитиш тадбирлари.

ЕХХТ/ДИИХБ **рома ва синти (лўли)** халқларига нисбатан сиёсат борасида аъзо давлатларга маслаҳатлар беради. Бюро рома ва синти жамоалари орасида имкониятларни ривожлантириш ва алоқалар ўрнатишни йўналтиради ҳамда рома ва синти вакилларининг ҳукумат органларида иштирокни рағбатлантиради.

ДИИХБнинг барча тадбирлари ЕХХТга аъзо давлатлар, ЕХХТ институт ва ўзга мамлакатлардаги миссиялари, ҳамда бошқа халқаро ташкилотлар билан яқин ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликда ўтказилади.

Қўшимча маълумотларни ДИИХБнинг Интернет тармоғидаги сайтдан олиш мумкин (<http://www.osce.org/odihr>).